
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

<http://books.google.com>



AUS
82028
3.10

WIDENER



HN N3ER L

BÉLA KIRÁLY

HALHATATLAN JEGYZŐJÉNEK

HAJDANI SZITTYÁIRÓL

FŐTEKINTETTEL

MACEDONI NAGY SÁNDOR

KORÁRA.

Id. BELENÁZI BARTAL GYÖRGY.

PESTEN.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCCLXIV.

AUS 8202P. 3. 10

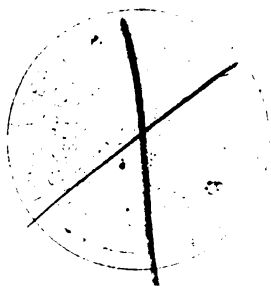
HARVARD COLLEGE
LIBRARY



The
Charles Motley Clark
Memorial

B/b) k. h.

60



BÉLA KIRÁLY

HALHATATLAN JEGYZŐJÉNEK

HAJDANI SZITTYÁIRÓL.

VII ⁶/₃₁₈

BÉLA KIRÁLY

HALHATATLAN JEGYZŐJÉNEK

HAJDANI SZITTYÁIRÓL,

FÓTEKINTETTEL

MACEDONI NAGY SÁNDOR

KORÁRA.

ID. BELEHÁZI BARTAL GYÖRGY.



PESTEN.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

—
MDCCCLXIV.

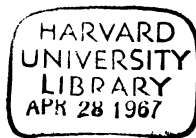
~~Aus 82049,4~~

✓
Aus 82028.3.10

Quid foret Iliac
Mavortisque puer, si taciturnitas
Obstaret meritis invida Romuli.

Horat. IV. 8.

Clark Mem



Pest, 1864. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

BÉLA KIRÁLY

HALHATATLAN JEGYZŐJE

A KÉSŐBBI,

MÁTYÁS ESZTERGOMI ÉRSEK

IRÁNTI

KÜLÖNÖS TISZTELETÉNEK

ÉS

TANULMÁNYOZÁSÁRA FORDÍTOTT LEGFŐBB ÜGYEKEZETEINEK

IME GYÜMÖLCSEIT

D^R PAULER TIVADAR

URNAIK,

K. TANÁCSOSNAK, A MAGY. TUDOM. EGYETEM VOLT NAGYSÁGOS RECTORÁNAK,
NY. REND. TANÁRÁNAK, A MAGYAR AKADEMIA RENDES TAGJÁNAK

AJÁNLJA

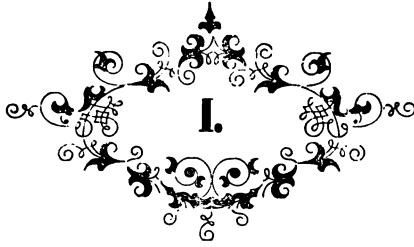
A SZERZŐ.

BÉLA KIRÁLY

HALHATATLAN JEGYZŐJÉNEK HAJDANI SZITTYÁIRÓL,

FŐTEKINTETTEL

MACEDONI NAGY SÁNDOR KORÁRA.



A ki a régi legnevezetesebb népek egyikéről, a scythákról írni akar ¹⁾, annak, úgy tartom, minde- nek előtt arra kell visszaemlékeznie, hogy ezek már Herodot és Thucydides korában európai és ázsiai scythákra voltak a már is szokássá vált elnevezés által osztva; noha e világrészek választó határai, hegyei s vizei, és jelesül a Tanais és Caucasus nevek értelményéről is, különböző írónál különböző nézetek léteztek. — S épen ezért ugyanannak legközelebbi, mert, mint nekem látszik, szint oly elengedhetlen kö- telessége : az európai és ázsiai scytháknak e szóbeli, megkülönböztetése mellett, Thucydidesnek e szavairól soha el nem felejtkezni : „A szittyák erejével nem csak az európai népek, de azok is, kik Ázsiát lakják, ha egy népfaj ugyanegy népfajjal mérkőzik, nem érnek föl, sőt egy sincs, ki az összes szittyáknak, ha magok közt egybetartanak, ellen állhatna. ²⁾

A mit tehát Béla királynak halhatatlan jegyzője a scytháknak Cyrussal, és azután Dariussal, a persáknak egykori leghatalmasabb királyaikkal viselt diadalmas háboruikról mond, — ő előtte pedig annyi századokkal előbb Arrianus, macedoni Nagy Sándor hadjáratainak egyik classicus írója, a komoly Callisthenes által (IV. 11.) e szavakkal mondatott Anaxarchnak, ki Nagy Sándornak Isten gyanánti imádására szavazott: „Ha pedig — mondja Aristotelesnek ezen egykori legfigyelmeseb tanítványa — Cyrusról Cambyses fiáról állittatik, hogy minden halandók közül ő volt az első, kit az emberek imádással tiszteltek, és ezen megalázódás tőle a persák és a medoknál megmaradt, — vissza kell emlékezned, hogy Cyrusnak gögjét a scythák — egy szabad deszegény népség — törték meg; Dariust pedig más scythák tanították rendre;“ — ezt a dicsőséget, mint nekem látszik, azok a scytha ősök kötötték örökre a közös scytha nevezethez, kik, mint az utóbbiakról világosan is tudjuk, egészen Thucydides szelleme szerint voltak lelkesítve.

De hát ebben a viszonyban állottak-e az európai és ázsiai scythák egymás iránt későbben, és nevezetesen macedoni Nagy Sándor ázsiai hadjárata idejében is? és valjon magok az európai scythák tartották-e magokat méltán s jó hiszemmel az ázsiaiaknál sokkal különbeknek, vagy csak Arrianusnak egy

bókjá adott ily véleményre alkalmat? melyet ő maga ugyan talán csak az európai szabad mezei szekeres scythákra értett, de azon egyoldalú egyezés után, mely ezek tudta nélkül, sőt nyilván ellenökre, a scytha király és macedoni Sándor közt csakhamar létre jött, úgy fejezett ki az elmés Arrianus, mintha ez az elsőbbség az európai scytha királynak minden rendbeli népeit egyiránt illette volna az ázsiaiak fölött.

S ime ez az első kérdés a parthus hun-magyar szittyá név becsületét legelevenebben érdeklő azon kérdések közül, melyekről, Arrianus macedoni Nagy Sándora, és a vele egy idejű scythák közt létezett viszonyokra folytonos külön tekintettel, szólni fogok.

Arrianus már előbbi értekezésem 23-dik lapján említett (IV. 4.) fejezetében a macedoni nagy hős által a szittyák ellenére intézett s szerinte hét, Q. Curtiusnál hat erődöknek felállítása történetét beszéli el hosszasan, melyről emez sokkal rövidebben szól; de abban, hogy ezeknek felállítása a keresztény számitás előtti 328-dik — 329-dik esztendőben ment légyen végre, mind a ketten meg egyeznek. ³⁾ Arrianus szerint Sándor e nagy munkája szerencsés bevégzéséért hála áldozatot tett az Isteneknek, s ekkor vette észre, hogy az ezen munkát folyton ellenzette szabad mezei szekeres scythák, a víz tulsó partjától nemcsak nem távoztak el még

ekkor is az ő látására, hanem még gyakrabban eregették ellene nyilaikat, sőt hogy őt a barbarok módjára gúnynevekkel is illették, s jelesül azt hányták neki fel : „Hogy nem mer a scythákkal megütközni; vagy ha azt teszi, tapasztalni fogja a scythák és az ázsiai barbarok között a különbséget.“ (Jegyezzük meg itt már előre, Arrianus is az európai scythákat mintegy per excellentiam nevezi scytháknak ezen egész munkájában). A macedoni király e méltatlanság által felingereltetve, minekutána a vizen való szerencsés átköltözésért harmadszor is ismételt áldozata nem szünt meg folytonosan veszedelemre mutatni, e szavakra fakadott : „Hát nem jobb-e magamat e legnagyobb veszélynek kitennem, mint most, midőn már is majd egész Ázsiának ura vagyok, a szittyák előtt, úgy mint egykor Darius Xerxesnek atyja, nevetségessé válnom“; által ment hadával a vizen. Helyt álltak a scythák, de miután ott teljes gyalog és lovag hadseregét kifejtvén, őket megtámadta, futamodásra határozták el magokat.

Én, engedelemmel legyen mondva, nem tudom magammal elhitetni, a mit ezek után Arrianus egy maga mond, mintha a szittyák mindnyájan egy szálig elvesztek volna, ha a macedoni hőst akkor gyengélkedő egészsége azoknak üzőbe vételétől vissza nem tartóztatja vala. Sőt, de épen Arrianusnak e fellengző szavai által érzem magamat csekély tehet-

ségem hez képest felhivatva, már itt mentül előbb egmjegyveznem :

Először : hogy azok a dáha szittyák, kiknek nevét valamint eddig mindenkor, ugy itt is minden egyéb szittyá nemzetségek felett, leghálásb tisztelettel üdvözlöm, nemcsak macedoni Nagy Sándor ázsiai hadjárataiban, a legelső kezdettől végig a szerint tüntették ki magokat, mint azon nemzetségek, melyek közül egy-egy egyénnek, mint p. o. Bessusnak a bakseri, Spitamenesnek a szogdi szittyá hősnek, kiváló tettei a görög és latin íróknak figyelmét majdnem csak magok, s legfőbb a baktriai és szogdi scythák számára foglalták el; holott pedig mind az egyike mind a másika e hősöknek is, legkiválóbb tetteiket a dáhák segéderejével vitték véghez; de macedoni Nagy Sándor halála után az Arsacidáknak, vagyis az új parthusoknak országa alkotásában a legfőbb tényezők, s az ezt az után későbben követte oly tanulmánydus Dahistan mái Daghistan nevezetnek legdicsebb, legméltóbb tulajdonosai lettek; 4) ök azok, kikről Strabo a szittyá parthusok halhatatlan historiographja, Ázsiának azt a nagy részét is ide értve, mely a régi Tanais vize és a caspiumi, vagyis hyrcanumi tenger partja között terjed el, s XI. könyvének 6-dik fejezete 4-dik szakasza szerint, a dáháktól macedoni Nagy Sándor által soha el nem foglaltatott, ugyanazon XI-dik könyvének 8-dik fejezete s 2-dik szakaszában

ezeket mondja : „Plerique scytharum, qui a caspio mari incipiunt, Daae appellantur.“ („A scythák nagyobb része, kik a caspiumi tengernél kezdődnek, dááknak neveztetnek,“) tovább így folytatván : „A dáák közül mások aparniaknak, mások xantiusoknak s mások pisuroknak neveztetnek. Az aparni dáhák Hyrcaniához és a caspiumi tengerhez legközelebb laknak, a többiek széltében egész azon helyekig terjednek, melyek már Aria-hoz tartoznak“. Ezeket mondja a halhatatlan nevű Strabo. A nagy szorgalmú Freinsheim által idézett több irodalmi tekintélyek közül pedig, némelyek a dáhákat caspiumi tenger melléki, mások a Maeotistó környékét lakta, mások, és pedig ezek között jelesen Arrianus (III. 28.) kétszer is Tanais melléki, Tanais mellékéről jött népnek nevezik. Én pedig annak a tősgyökeres, és legelterjedtebb szittya nemzetségnek tartom őket, kik mind e helyeken, és így Európa és Ázsia szélein nagyobb kisebb számmal telepedve voltak, ugyanazok, és egymáshoz leg-hasonlóbbak mindenütt. De erről lesz még elég alkalmas helyem szólni. A mit azonban Arrianus a scythák megfutamodásáról mind Plutarchus, mind macedoni Sándor, sőt részben önmaga művének saját szellemével is ellenkezőleg vél, arra nem siethetek eléggé itt mindjárt, a legszükségesebb előismeretek közt :

Második helyen megjegyezni, hogy én csekély

tanulmányaimnak egyik legbizonyosabb, mert legérettebb gyümölcséül azt a teljes meggyőződésemet tartom, miszerint a színlelt futamodásban és véletlen meglepésben rejlő hadifortély, nemcsak a Bölcs Leo császár által ismert magyaroknak; hanem általában a parthus hunmagyar scytháknak, ha szabad így szólnom, velök született sajátosságos taticájok egyik leglényegesebb részét tette.

E részről mi, kik a hunnok és az alánok közt létezett legrégibb, legszorosabb szövetségről már is megemlékeztünk, Arrianusnak azon külön könyvében melyet a csata rendezete czime alatt, mint fővezér vagy mint maga szereti magát egy kis hiusággal azonosítva nevezni Xenophon, tüzetesen Hadrian császár alatt mint Cappadociának praefectura, a Kis-Ázsiába csapott alánok ellen készített, egy megbecsülhetlen irodalmi kincset, azaz teljes világosságot birunk ma már az iránt, hogy a hunnok és az alánok, s amazok ugyan mint Pliniusnak caucasusi comanjai, emezek pedig mint Arrianusnak Caucasus napkeleti oldalát lakta scythái, a nagy tudományú Josephus Flaviusnak pedig egyenesen massagetái (mert a tudományférfiak által felváltva így neveztetnek az alánok) első eredetöktől fogva, ugyanezen szakasztott egy szittyia taticával éltek. De nekem a szittyia régiségeknek ennyi s koszorús aknászai mellett, igénytelen árkásznak, már csak Ammianus Marcellinus

tévedéseire nézve, ismételt észrevételeimnek végső megczáfolhatatlan igazolásuk végett is, elég legyen itt rövideden csak azt érintenem : hogy Arrianusnak imént idézett csata rendezete főképen s majd csaknem egyedül a meglepetés, a bekerítés, és a fortélyos futamodás ellen van intézve; én legalább az üzésben szükséges ovatosságnak, nehogy az alánok a többi szittyákkal közös szokásuk szerint egyszerre hirtelen visszafordulván a legnagyobb vérontást tehessék, mélyebben kigondolt s elmésebben szervezett szabályait nem olvastam; mit még itt megjegyzem kellene, hogy az ezeket nem tudó, vagy akárkinek kedvéért tudni nem akaró írónak a szittyák eféle fortélyos futamodásaik, kivált ha ezeket a szerencse nem követte, kész ürügyül szolgáltak, egy-egy legvitézebb szittyia nemzetség hireneve alacsonyítására, az gondolom, önként érthető.

A mi az európai és ázsiai scythák között előbb fenállott rokonabb viszonyok fordulatát, világosabban szólva, ezeknek macedoni Nagy Sándor által legelmésebben lett aláásását, s ennek Arrianus mesterkeze által füzött történetét illeti : azt mind amellet Arrianustól tanuljuk legalaposabban. A dáhák hősi dicsőségének hajnalát, és az egykor oly hires európai scythák neve becsének hirtelen alkonyodtát, ő ugyanazon egy időben adja macedoni Nagy Sándor ázsiai hadjáratával együtt. De Arrianusnak erről irt IV.

könyve 5-dik, 15-dik fejezetei több figyelmet igényelnek, hogy sem amennyire azokat az általam mindamellett is tisztelt commentatoraik méltatták.

És ugyan a IV. k. 5 f. így szól : „Nem sokára követek érkeztek Sándorhoz az európai scythák királyától, kik (a Tanais vize mellett) elkövetett merénnyel azzal kívánták menteni, hogy Sándornak fegyverrel lett fogadása nem az egész (európai) szittya nemzetnek közakarattjából történt, csak azoktól jött, kik rablók módjára seregestől járni szoktak.“ Mielőtt e szavak taglalásába ereszkedném, szabadjon nekem a szorosabb értelemben vett német irodalom egykori jeles dísze, s mind Q. Curtius, mind Arrianusnak commentatora Schmieder Fridrik ur emléke iránt teljes tiszteletemet felemlitenem. A mit ő most érintett commentárjaiban az európai és ázsiai scythák különbségéről, a dáhákról és parthusokról adott, azt ő — úgy vagyok róla meggyőződve — a történelmi igaznak további nyomozására ösztönül, nem pedig kötlánczul kívánta vétetni; én legalább úgy értem őt, az általam tisztelt tudományférfiut, s épen ezért e soraimban is oly kiméllettel kívánom munkáit érinteni, hogy észrevételeimet nem annyira azokra, miket tanított, mint a miket azokból, (jelesül a Herodot által a scythákról megírtakat majdnem átaljában; Strábóból pedig különösen is ennek XI. könyve imént idézett fejezeteit) kifelejlett, vagy

azokba felvenni érdemesnek nem tartott, a lehetséges legnagyobb rövidséggel szorítsam.

Már maga a követségnek e kifejezése is : „Hogy nem az egész nemzetnek közakarattjából történt légyen Sándornak fegyverrel lett megtámadása“ világosan arra mutat, hogy az európai scythák királya saját népének azon egyik legszamosabb részéről szól itt; annak követsége, melyet csak alig egy embernyommal előbb Herodot a szabad, mezei, szekeres scytháknak nevezete alatt ismertetett meg; s a mi több, halhatatlan munkájának IV. 77. 133. VI. 84 fejezetében ugyanezen szabad mezei scytháknak nevezete alatt épen egy ilyen a királyi szittyákétól elvált, külön (mert nékiök hazafiasabbnak látszott) szándékuk előmozdítása végett a lacaedemoniakkal volt értekezésök közben mutat fel — azokkal a lacademoniakkal, kiknek fiaik csupa történetesen-e? vagy a mi igen is valószínű, előre egyetértve, úgy vívtak macedoni Sándor ellen egy magok, a többi görög népek közt, mint akkor ugyanezen macedoni Sándor ellen, az egyéb európai scythák között csak a szabad, mezei, dáha scythák vívtak egymagok⁵⁾ Tudós Schmieder ur, úgy látszik, merő hűtelen jobbágyokat, vagy épen szolgákat látott az európai szittyák király népének azon részében, kik Sándort fegyverrel fogadták, de csak egy lépést előre : s ugyanazokban láthatja vala ő azon scytháknak

atyjait, kik a hajdani Madyas szittya királyról is megemlékeztek; de önmagok a királyság még nemesb eszméjének fogalmát, a természetes és országos ur legfelségesebb czime alatt parthus-hunmagyar szittya maradékaik számára örök időkre felszentelték. Eginhardnak e híres szavait a vár-chunokról: „Regem habent secundum ritum suum“ bizonyosan ismerte Schieder ur; e szavak épen úgy illettek a scythák legrégebb, mint későbbi királyaikra, mertt Dio Cassius szerint : „Soha ezek szolgaságot nem szolgáltak“. Itt azonban ennyi elég, nehogy én az általam tisztelt tudományférfival kötekedni kívánni látszassam. Mind azt tehát, mit még jogom, sőt kötelességem is volna e helyen mondani, elhallgatom; először azért : hogy a szittya király követségét ne tartóztassam hosszab közbenszólással követségének teljes befejezésétől; másodsor : hogy Q. Curtiusnak, ki irányában tisztelt Schmieder ur saját Curtiusára irt előszavának XV. lapján, mód nélkül szigoru ítéletet mondott ⁶⁾, mielőbb alkalmat adjak hitelességét bebizonyíthatni.

Az európai szittya király követei tehát Arrianus szerint még azt tették fennebbi mentegető szavaikhoz : „Hogy késznek ajánlja magát az ő királyok macedoni Sándor parancsolatainak engedelmeskedni.“ „Ezekre „Sándor — úgymond Arrianus — oyatosan válaszolt, nehogy ha a követek nyilatkozata irán

valami gyanút árulna el, maga adjon magának háborúra okot.“ Arrianusnak, a legfinomabb állambölcsésznek e körmönfont szavaiban, úgy tartom nem nekem kell a gondolkozó olvasót az azokban lévő rejtélyre figyelmeztetnem. Ennek feloldására Q. Curtius (VII. 7.) adja a kulcsot, hol azt mondja : „Az európai szittyá király látván, hogy az az első erőd, melyet a macedonok a Tanais partján építettek, egyenesen az ő nyakára van állítva (suis impositam esse cervicibus) saját fivérét Cartasist küldötte vezérül nagy lovas-haddal annak lerontása s a macedonok messze üzése végett.“ Sem erről nem szól Arrianus, sem Peridesnek macedoni Sándor által a scytha királyhoz lett küldetéséről, miket Q. Curtius nyilván felemlit. Mi közülünk pedig ki lehetne az, ki ne látná legvilágosabban, hogy macedoni Nagy Sándornak a feleletbeli ovatossága arra volt főképen irányozva, hogy a szerencsésen elmellőzött háborút maga ne gyulaszsa fel maga ellen.

Arrianus e könyvének 15-dik fejezete szerint Sándornak a szittyák királyához küldött követével (Peridessal) ismét új követek érkeztek amattól, a legdrágább ajándékokkal saját becsülésök szerint. A mi ezekre bízva volt, abból állott : „A scythák készek magokat mindenekben macedoni Sándor parancsolatainak alá vetni. A szittyá király saját leányát kész Sándornak nőül adni, a szövetség s barátság megerősítése végett. Ha

pedig azt Sándor nőül venni nem kívánná, ő kész volna a szittyá főembereknek s mind azoknak leányaikat, kik nála a legmagasb polczokon állanak, azokhoz férjhez adni, kiket macedoni Sándor a magáéi közül leginkább kedvel; sőt, ha Sándornak úgy tetszik, kész az ő királyok ön maga hozzája jönni, hogy parancsolatait tőle személyesen vegye át.“ Mily kész ez az európai szittyák királya az idegen parancsnoknak jármát is felölteni! Sándor a szittyá követeknek, mint Arrianus írja, egész illedelemmel de az idő körülményeihez alkalmazva, felelé: „Se vero scythicis nuptiis non egere“; — szittyá menyekzőkre nincs szüksége; Arrianusnak e kevés szavai ismét elég világosan sejtetik, hogy időközben történt valami, a mi macedoni Sándornak a scythák királya részéről különösen is visszataszított. Ennek egyenesen és nyílt előadását Arrianustól nem várhatjuk, ámbár Aristobul (Arr. IV. 6.) éppen ez időközben a macedonoknak egy erdönél, hol a scythák lesben álltak, ezek által lett oly véres megvertetését beszéli el, hogy csak 40 lovas, és mintegy 300 gyalog macedonok menthették meg életüket. Mint már odafen említettem a scythák magán álló nevezete alatt Arrianus a Tanais melléki scythákat érti. Q. Curtius pedig (VII. 7.) éppen ezt az esetet olyképen adja elő, hogy Sándor fejvesztés büntetése alatt tiltotta meg mindenkinek, a ki erről tud, tovább beszélni. Curtius azonban az itteni scythákat

világosan dáháknak nevezi (a szittyá királynak Tanais melléki népét). Kell-e még ez után is bővebben találgatnunk, mit tartott légyen macedoni Nagy Sándor az európai szittyák királyáról, ki midőn maga s főbb embereinek részéről ily ajánlásokat tesz, mezei szabad szekeres szittyai által, hadait eképen veretetni hagyja? Plutarch látta Sándornak azt a levelét, melyet a scytha királyi leánynak neki nőül lett ajánlásáról Antipaterhez irt. Mit irt? nem mondja, de a szittyá követeknek adott felelete fölöslegessé is teszi e kérdést. 7)

Az európai scythákról (VII. 15.) Arrianus még egyet, azt említi t. i., hogy Sándor indiai hadjáratának diadalmas kimenete után, ez iránti örvendezésüket jelentették nékie, Babylonba küldött követeik által. És ezekkel úgy tartom, már is mind azt elmondottam a mit Arrianus macedoni Sándor életében az európai scythákról, s az ezek, és macedoni Sándor közt volt nyilvános viszonyokról közhírré tehetőnek tartott; mert azt, hogy a macedoni hős azon erődöket, melyek közül már az elsőt nem csak a dáhák, de maga az európai szittyák királya is eleinte ellenzette, ennek és főembereinek titkos beleegyezése nélkül, kivált miután ezen ügyöket az ázsiai szittyá rokonaik régi szokás szerint magukévá tették, nem állithatta volna fel, az ma már, úgy tartom, senkinél kétséget nem szenvedhet.

Mily egészen mások, mert hiszen, ha Arriannak Tanais melléki (III. 28.) dáhái a szabad mezei szeke-res scythák nem tartoznának hozzájuk, úgy a macedoni Sándorral egy időbeli europai, s a telivér ázsiai scythák közt meg kellene tagadnunk még a régi rokonságot is, oly különbözők, sőt magához a macedoni nagy hős-höz is méltóbbak azok a viszonyok, melyek közte és az ázsiai scythák közt, s pedig ezek közt először : mint Dariusnak a macedoni Sándor által megtámadott persa királynak részszerint önkéntes segéd társai, részszerint szövetséges felei, s egy részben köteles fegyveres népei; Darius legyőzetése után pedig, saját szabadságuknak s tőle való függetlenségöknek védelmére kényszerített; legvitézebb ellenei, végre pedig, a köztök lett egyezés értelmében, az indusok földére vezetett hadainak egyik legalkalmazhatóbb, legtevékenyebb, legszilárdabb része között léteztek. Már a mi az elsőt illeti : mind azon ázsiai szabad nemzetek között, kik Dariushoz a legbékeesebb szellemű, de a dicséretnek bármely más nemére inkább, mint hadra termett (Arrian III. 22.) persa királyhoz ennek a macedoni hős által Granicumnál, még érzékenyebben pedig Syria szélén Issusnál lett megveretésének hírére kapcsolták magokat, legnevezetesebbek voltak a bakszeri szittyák; Bessus pedig ezeknek főnöke s Dariusnak, mint mondják, rokona is, minden egyebek fölött legkedvesebb embere volt. Az arbelainak

neveztetni szokott ütközet Plutarch figyelmeztetése szerint, voltaképen Gaugamela falunál ment végbe. Itt Darius hadainak balszárnyán Q. Curtiusnál a bakszeri és dáha szittyákat látom; a mit itt csupán csak e nevezetes írónak némelyek által gyanúba vett hitele miatt említek fel; mert Dariusnak valóságos csatarendje szerint is, mely általa írásba foglaltatva, ugyan akkor az ellenség kezére jött, szinte itt is a legszélsőbb helyet a baktriaiak és a dáhák, ezek után az arachotok, ezekhez legközelebb a persa lovasok és gyalogok; jobb szárnyát a mezopotámiak, a medusok, a parthusok, a sakák, a tápéiak, másképp tapirok, tapurok, a hyrcaniaiak és albánus vagy talán inkább alánusokkal együtt tették. A macedoni hadaknak jobb szárnyát, melynek ellenébe éppen a bakszeri és a dáha telivér szittyák jutottak, Parmenis, a régi tapasztalt hős vezénylette, bal szárnyának, és a többi egész hadseregnek élén maga macedoni Sándor állott.

Darius hadiparancsára a bakszeri és dáha szittyák, kiket mint öszvetartó legjobb szomszédokat majd nem e szerint látunk mindenhol együtt, még a derék ütközet előtt egy kanyarodást tettek a macedonok bal szárnya ellen, s a szittyák lovasság megverte a macedoni lovasságot. De ennyi legnagyobb dolgok s mondanivalók halmaza mellett, e féle kicsiségeket is fogunk-e felemlitgetni? minek utána (Arrianus III.

11.) a macedonok saját lovasságoknak ez előcsatában lett nem kevés veszteségét azzal kívánnák mentegetni: „Quod scythae et eorum equi tutioribus armis muniti essent“ „Hogy a szittyák és lovaik pánczélok, és pánczélos takarókkal jobban voltak ellátva, mint a macedonok“ kellett igen is Arrian e helyét felemlítenem, mert csak így látjuk legvilágosabban, hogy a mit e részről is csak bölcs Leo császár után a 9-dik századbéli magyarokrol kezd nálunk az iskola mái napiglan is tanítani, az már ezeknek a keresztény számitást 331 évvel megelőzött őseiknél régi szokásban volt. S e történelmi igaznak bizonyításában is világosan megegyeznek Arrianus és az itt idézett Q. Curtius, hogy ugyan azon 331-dik évre melyben a gaugamelai ütközet esett, ez utóbbi (Curt. IV. 9.) e szavakat írja: „Bactriani, scythaeque et indi — értsd a parapomasi-dákat — convenerant, equitibus equisque tegumenta erant, ex ferreis laminis, serie inter se connexis“: Tegyük még ezekhez, a mit Herodót I. k. 215 f. a Cyrussal küzdött scythákról mond: „Hogy lovaiknak szügye pánczéllal volt övedzve“ s im látjuk a nemzeti parthus hunmagyar szokásnak régiségét, mert első kezdetéig az irott történet nem ér fel.

A mi magát a gaugamelai derék csatát illeti: szerencsésnek tartom magamat abban, hogy valamint erre, úgy jelen soraim minden érdekesb részére nézve Plutarchusra hivatkozhatom, kinek macedoni Nagy

Sándora, a történelmi igazra fordított gondja tekintében is, a régi és későbbi tudós világ által remeknek tartatik. Az oly gazdagon virágzó német irodalomnak Arrianus munkáival foglalkozó nagy férfiai által, a tudós Schmiederrel egy hangon magasztalt St. Croix az „Examen critique des anciens historien d'Alexandre-le-grand“ halhatatlan szerzője, Plutarchus munkáját e szavakkal jellemzi : „Cette vie du prince macedonien ne peut qu'être fort precieuse“. Mind Plutarch, mind St. Croix, a ki a parthusok birodalmáról egy arany könyvecskét is irt, a legkegyeletesb itélettel voltak a parthus hunmagyar szittyák ősei iránt is. Vigyáznunk és a legnagyobb szigorral, lennünk kell, hogy e nagy irodalmi neveket nemzetünk kedvéért hiába ne vegyük.

Parmenio, kinek mint láttuk, közvetlenül a bak-szeri és dáha szittyákkal volt dolga, már az ütközetnek első kezdetén, annyira tapasztalta ezeknek vitézi erélye felsőbbségét, hogy mind Q. Curtiusnak IV. 15., mind Diodorus Siculus XVII. 59., mind Plutarchus bizonyága szerint már akkor, s jelesül épen akkor hívta az Sándórt segítségül, mikor ez ama legfőbb tervét, hogy Dariust elevenül foghatná el, már is munkába vette. E fő céljához képest állította ő fel hadsorát is, és önmaga az e végre kiszámítottakkal egyenesen Dariusznak, és a hol ez magas szekeren ült, hadsorozata közepének tartott. Alig vevé ezt észre a persá király, s első volt, ki az őt mindenkor környezte, mert

általa leghivebbnek tartott görög zsoldosaival futásnak eredett. A macedoni hős pedig üzőbe vette őket, s azokat kik a leggyávábbak közül, leghamarább teremtek oldala mellett. Ám de e közben a Darius által rendezett hadak úgy bántak Sándornak hátrahagyott hadseregével, hogy ennek nyilvánságos veszedelmét látván Parmenio, Sándort Dariusnak üzésétől követek által derék hadja halaszthatlan segítségére vissza hívta, a mit már mind Plutarchus, mind Arrianus, mind Q. Curtius egyenlően tanusítanak.

Vissza is tért Sándor haladék nélkül, de talán csak azért, hogy még időközben Darius segédseregei látván ennek megfutamodását, maguk is végképeni eloszlásnak indultak, s Parmenionak szerencséje is thessaliai lovasainak kitüntetése mellett, jobbra fordult. De önmaga Sándor teszen arról örökös bizonyosságot, mennyi veszély járt az ellenségnek, szittyaszerű, hirtelen megfordulásával. Ő visszaérkezése közben Darius csatarendjének jobb szárnyán egy osztályt (parthusok, indusok, az az parapomasidák, legnagyobb részben persák voltak) futni látott. Ez után erede tehát, úgy mint visszajött, egész erejével. Amazok pedig, midőn már is elég közel volt, úgy mint Darius hadsorában állottak, egyszerre arczal fordulván vissza Sándor hada ellen, ezen oly vérontást tettek, hogy a királyi testőrök legválogatottabb hős rendéből magából, mintegy 60-nan vérzettek el, s

maga Sándornak legkedvesb tábornoka Hephaestio, Canus, és Menides legfőbb embere sebbe estek. (Arrian. III. 15.)

Mind azon veszteségek közt, melyek Dariust országlása kezdetétől fogva (Arrian III. 22.) folytonosan érték, egysem volt, mely oly keserűen, oly általánosan hatott volna az egész persa népre, mint az arbellai, melyben, nemcsak magának az összes persa birodalomnak gondosan egybeszedett hadiereje, hanem több szabad szövetséges népek, nemzetségek őszinte egyes jóakaratóiban is, itt készen kínálkozó győzelem, Darius megfutamodása által meghiusult.

Maga Sándor sem tartja elégnek Arrianusnál csak egyszer (III. 21.) említeni, másutt (Arrianus III. 23.) ismét említi, hogy minden előkelő persák közül csak Artabas, és ennek fiai Cophene és Artamas, ezeken kívül pedig még csak zsoldos görögei maradtak Darius-hoz hívek. De ezeknek hűségét is csak akkor dicséri már, midőn hozzája tértek által. Ily körülményekben könnyen elgondolható, mily kedvesen fogadta Darius Bessust a bakszeri szittyák főemberét, midőn bujdosó kis kíséretéhez csatlakozott. Eddigi magaviseletével folyton igazolta ez, azt a különös bizodalmat, melyet Darius helyezett benne. A bakszeri, a dáha, és a többi caucasus inneni scythák pedig (kik öszve véve már előbb is confederati — öszvetartó scytháknak mondattak) a gaugamelai ütközetben

annyira kitüntették magokat, a szerencsétlen király igazságos ügye mellett, hogy a mit Arrianus (III. 19.) saját magának Darius elhatározásának állit, én is annak nézem, s e meggyőződésemnél fogva, szórul szóra ide is által irom : „Ez (Darius t. i.) el volt határozva, ha az (Sándor) üzését tovább is folytatja, felebb Parthia felé Hyrcaniába egész Bactriáig vonulni, s az egész környéket elpusztítani, hogy macedoni Sándornak ide juthatása teljes lehetetlenséggé váljon. Az asszonyokat s egyéb más táborszereket, melyekkel még birt, az utazó szekerekkel már is a caspiumi kapukhoz előre elküldötte.“

Ezekből áll Dariusnak a szittyák, s jelesül a caucasus melléki szittyák iránti hálájának, bizodalmanak, s önmaga, és az ő közvetlen személyes bátorságáról volt gondoskodásának utolsó legvilágosabb nyilatkozata.

S annak mentől előbbi teljesedésére vonzó készséget mutattak Nabarsanes és a bujdosó király testőr seregének főnöke, Bessus a bactriaiak főembere, Braza az arachtonok, és drangák satrapája, meg meg Satiarsanes az ariusok főnöke s az arbellaui ütközetben vezére, valamint szinte Barsactes az arachotoknak satrapája, ki a most említett ütközetben ugyan az arachotokat, és a hegybeli indusokat vezényelte; mert ezek voltak, kik (Arrian. III. 21.) öszveesküdtek magok közt az iránt, hogy ha macedoni Sándor őket csak

ugyan tovább is üzöbe tartaná; azon esetre Dariust ugyan annak által engedjék; ha pedig úgy értesülnének, hogy Sándor felhagy a további üzéssel, akkor egy hadsereget szerezzenek, mely által magokat a közuralom birtokában fenntarthatnák; időközben pedig Bessus venné át a főparancsnokságot, részszerint mivel közte, és Darius között némű rokonság volna, részszerint, mivel az egész dolog az ő megyéjében ment véghez.

És siettették is annak a caspiumi kapuk felé intézett utját annyira, hogy midőn macedoni Sándor ide ért, akkor ők Dariussal a caspiumi kapukon is, jóval túl voltak. S úgy látszik le is tett ő az üzés folytatásáról az őt kísérte hadnép teljes kifáradása miatt. S ugyan csak meg is állapodtak, de ő maga csak arra használta e pihenést, hogy kitudván, kiknek volna phalanxaiból kedve lóháton folytatni az üzést, az ekképen készült kissebb sereggel még az nap megindult, és másnap reggel találkozott a magára hagyott bujdosó kis csoporttal; de Nabarsanes és Barsactes hallván feljök közeledni Sándort, Dariuson néhány halálos sebeket ejtettek, s elhagyván őt, többi esküdt társaikkal együtt szétfutottak.

Darius mielőtt Sándor őt láthatta volna, sebei-
ben meghalt. Tetemeit Persiába vitette a nagy hős
azzal a parancsolattal, hogy ezek épen azon szertar-
tással tétessenek le a királyi sirboltozatokba, a

milyennel ő előtte a többi királyok szoktak letétetni. Ugyan ekkor tette ő Parthia és Hyrcaniába a parthus születésű Aminapest satrapául, de mivel ezek egymás után vissza éltek hivatalaikkal, melléje adta lovas hősei rendéből (agemájából) Tepolemust, hogy a parthusok és hyrcanusok szem alatt tartassanak. Bessus (Arrian. III. 25.) már persa tiarát viselni, persa köpenyt hordozni kezdte; a Bessus név helyett maga a persa királyok egyik legkedvesbikének nevével Artaxerxesnek neveztetett; eskütársaival együtt mintegy 7000 Tanais melléki dáhákkal (Arrian. III. 28.) elrendelte a Caucasus környékének aképpen elpusztítását, hogy Sándort e tájtol messze tartóztassa. Ugyanekkor tette Bessus (Arrian. IV. 7.) a Sándor által a parthusok és hyrcanusoknak nevezett Aminapes helyett Barsanest satrapának.

Sokáig s hasztalan nyomoztatta Bessust Macedoni Sándor; Spitamenes a híres szogdi hős, és Dataphernes által útba igazítva végre (Arrian III. 30.) Ptolomaeus a Lagida talált reá, Sándor pedig kivégeztette. Halálának módjáról Plutarchus-e, vagy más valaki adja-e a legbizonyosabbat (mert különféleképen beszélnek) nem vitatom; mindenesetre tisztelem Arrianusban Epictet tanítványát, ki a büntetés módjában több mérséket kívánt volna macedoni Sándortól.

Bessusnak kivégeztetése, Sándor és az ázsiai scythák közt eddig volt ellenséges viszonyra semmi vál-

tozást nem hozott. Mind a legszorossabb értelemben vett, az az : a persa királyoktól teljesen független, mind pedig azon különbéle neveken nevezett nagyobb s kisebb nemzetségek, népek között, kik az ősrégi általános szittyá név alatt értve, az eddigi persa birodalommal akár minő tágasb, vagy szorosb kapcsolatban, vagy érintkezésben álltak, még azokat sem véve ki, kik az idők hosszú sora által ennek alattavalóivá lettek, egy sem volt a ki a többi szittyákkal együtt egy szív, s lélekkel elhatározva ne lett volna, macedoni Sándort urának el nem fogadni. Oly igazán mondják Q. Curtiusnál (VII. 8.) a szittyá követek : „Ut major fortiorque sis, quam quisquam, tamen alienigenam dominum pati nemo vult“. Egy egy oly külön szittyá nemzetséget legyőzött ugyan macedoni Sándor; de a nélkül, hogy ilyen egyes győzelmeknek valódi sikere is lett volna. Ilyenek voltak a szegényebbek közül (Arrian. III. 24.) a mardusok; ezeknek földjéről maga Arrianus önként bevalja, hogy : „Sándor előtt ezt a tájt senki ellenségesen nem támadta meg, mind a helyek ridegsége, mind lakószai szegénysége miatt, mely szegénységök őket hadakozókká teszi vala“ — „Quae quidem inopia bellicosos eos faciebat.“

Épen így írja le egy más helyen Arrianus az idevaló massagetákat: (IV. 17.) „Ezek a scythák igen szegények, úgy mint kiknek sem városaik nincsenek, sem állandó bizonyos sátorokat nem ütnek, sem attól

nem tartanak, hogy amiket legtöbbször becsülnek, elveszítsék, más meg más háborúra könnyen mennek át.“ Ennyit a massagetákról ; a mardusokról pedig bővebb ismeretség kedvéért megjegyezzük még, hogy ezeket Sándor a tápiiak (mert ezeket jelentik a tapirok és, a tapurok is) satrapája alá vetette. Mily sikerrel? rövideden megmondhatom, Arrianus IV. 18. szakasza szerint. Eddig csak magát a mardus népet tapasztalta Sándor parancsai ellen engedetlennek; itt már azon panaszkodik, hogy a mardusok és tapurok satrapája parancsait makacsul megvetvén, nem is jelenik meg előtte. Phrataphernest küldi tehát, hogy azt személyesen állítsa elejébe.

Voltak viszont oly nemzetségek, még pedig közönségesen a legnépesebb, legvagyonosabbakból, kik Sándor hadainak közeledése hírére, merő hadifortélyból hódoltak nékie. Ilyenek voltak az általában arriaiaknak nevezett népek, satrapájokkal Satibarsanessel, bactriai Bessusnak legmeghittebb barátjával. Arria Strabo szerint, a persa birodalom napkeleti részének legnagyobb részét tette, s öszvesen Parthiát, Arriát, Drangiánát, Arachosiát, Sedrosiát, és Carmaniát foglalta magában. Satibarsanes tehát (Arrian : III. 25.) alig hogy Sándor az arriaiak határszélehez, s ezeknek városához Susiához érkezett, azonnal megjelent előtte, s e készsége által annyira megnyerte magának Sándort, hogy valamint a persa királyoktól,

ugy ettől is azonnal megkapta e satrapiajának megerősítését. Sőt annyira áradt Sándornak Satibarsanes és ennek népe iránti kegyelete, hogy egyik legkedvesb barátját Anaxipust bizá meg, ki annak e megyéjében helységenként katonákat osztana fel e végett, nehogy az arriusi nép az azon járó kelő macedoni hadseregtől valami károsodást szenvedjen. Innen Sándor odább indulván hadseregével a bactriaiak felé tartott, s már utközben hallá, hogy Satibarsanes Anaxipust, és az arra bizott katonaságot egy szálíg kivégeztetvén, az arriaiakat Sándor ellen fegyverkezteni. E hirre utjából visszatér a macedoni hős hamarább, mintsem Satibarsanes várta. Ő tehát futással menté magát; Sándor pedig bűntársai közül másokat kivégeztetvén, másokat rabságra vetvén, satrapául helyette Arsamest tette, kit már odafenn mint persa születésűt megismertettünk. Csak hamar azonban kapott Satibarsanes segítséget; az arriusokat pedig készeknek találja felkelésre. Ezek ellen Sándor saját testőr seregéből a legválogatottabb hősöket Artobast, Erigyet, és Karánt s a két utóbbit ugy is mint katonai parancsnokokat elégséges hadierővel, és Phratamenessel a parthusok satrapájával együtt küldi. A csata igen véres volt, és az arriusok vitézül fenntartották a csatatért mind addig, mig Satibarsanes és Erigye öszvetalálkozván az ütközetben, ennek lándzsája halálos sebet szúrt Satibarsanes képén. ⁸⁾ Így lett ennek a csatának vége; ha még is

használhatjuk e szavat e helyen; mert alig jöttek ezek macedoni Sándor tudtára, már (Arrian III. 29.) egészen más hírt kap, s pedig nem csak az arriusokról, hanem az eddig kedvelt Arsamesről is, kit csak nem régiben adott az arriusoknak satrapául; azt értette t. i. „Hogy e nép satrapájával együtt rosszat forralnak macedoni Sándor ellen.“ Arsames elfogatása végett tehát, egyszersmind pedig ezentuli satrapául Stasanort küldé Sándor az arriaiakhoz.

Szóljak-e macedoni Sándornak több ily egyes szittyia nemzetségekkel volt hadakozásairól külön-külön? mert én ezeket minnyájokat öszvevéve is csak az imént vázolt győzedelmi példáknak egymást felváltó, s éppen úgy mint ezek, minden maradósiker nélkül folytatott ismétléseknek látom, melyeknek eredménye még akkor sem fordula jobbra, midőn Sándor az iránta eddig hiveknek mutatkozó vagyonosb persákból válogatott satrapákhoz, testőrei, vitézei, barátai kiváló agemájából egy egy felügyelőt nevezett. De Arrianus e classicus munkájában azt, mit (III. 28.) a Caucasus hegyről történeti igazképen mondott, itt (V. 5.) mint nem elég hiteles kutfőből meritettet önmaga gyanusítja; az indiai állapotokról írt derék értekezésében pedig, melyet macedoni Sándor hadjárataihoz mintegy kiegészítő toldalékképen szerkesztett, két helyen is vissza húzza. Arrianus külföldi commentatorainak figyelmét e helyek ismét kikerül-

ték, minthogy magának e történelmi igaznak e visszalépés utáni állását mélyebben tanulmányozni leginkább azoknak állhat elevenebb érdekében, kik e scythák nemzedékéhez tartoznak. Erről tehát, és mint előbb mondtam macedoni Sándornak a többi egyes scythá nemzetségekkel volt hadakozásaiból még csak a szogdi szittyá sziklavár ostromlásáról kell még szükségkép szólanom. A mi az elsőt illeti :

Arrian macedoni Nagy Sándor hadjáratai leírásában Ptolomaeusnak a Lagidának, a későbbi aegyptusi királynak, ki ifjúságától fogva, Sándornak legkedvesebb legmeghittebb barátja, fegyvertársa, kísérője, sőt testőre volt, és cassandriai Aristobulusnak, ugyan ezek oldala mellett vitézkedett hősnek e hadjáratakról irt jegyzékeit követvén, akár ezek, akár más valaki után, ki Arrianusnak elég hitelesnek látszott a görög írók közt, hogy szavait magáéivá tegye (III. 28.) ezeket adja : „Időközben jött Sándor Caucasus hegyéhez, hol is várost alapít, és ezt Alexandria-nek nevezé. S minek utána Isteneinek honi szokás szerint áldozott, át ment a hegyen; a persák országában helytartóul Proerest, felvigyázóul pedig Niloxenust, Satyrus fiát, vitéz barátainak egyikét hagyván maga után, elég fegyveres néppel. Caucasus hegye, Aristobulus szerint oly magas mint egy-egy hegy szokott lenni Ázsiában; nagy részt pedig legalább e tájékon kopár, oly messzire terjed ez a hegy, hogy Taurus

hegye is, mely tudni valóképen Ciliciát és Pamphylíát választja el, az ő ágának tartatik, más nagy hegyekkel, melyek a Caucasustól az azokat lakó népek által, különféle nevekkal különböztetnek. Többnyire legalább e részén Caucasusnak, Aristobul szerint, semmi más nem terem, mint csak terpetényfa és silphium (különösen a birkák által kedvelt korónem); mind e mellett azonban sűrűen lakva volt, és számos juhnyájak, és marha csordák által járatott. Viszont pedig (V. 5.) így szólt Arrian „Taurus hegye egész Ázsián elterjed; Pamphylíát és Ciliciát elmetzsvén egymástól, Armeniába nyúlik, innét Mediába, a parthusok és chorasmiai földén túl terjed, s Bactriában a Parapamisus hegygyel egyesül, melyet a Sándorral vitézkedett macedonok Caucasusnak neveztek, mint mondják csak azon szándékból, hogy Sándornak tetteit nagyítsák, mintha Caucasust egy húzomban, ugyan azon egy szakadatlan győzelemmel vette volna be.“

Az indiai állapotokról irt értekezésében pedig a 2-dik §-ban ezeket mondja : „Az indusok országának határát éjszakfelé Taurus hegye teszi. De már ezen országban nem nevezik azt Taurusnak. A Taurus a tengernél kezdődik Pamphylia, Licia és Cilicia szélén. Szakadatlan bérceit a napkeleti ocean felé viszi, keresztül metszven egész Ázsiát. Némely helyeken Parapamisus, másutt Emodus, meg meg másutt Emaon nevet visel. A macedonok pedig, kik Sándor-

ral együtt vitézkedtek, Caucasusnak nevezték azt, kübözönnek attól, mely Scythiában fekszik.“ Itt is még csak eddig menvén; az egész ténynek méltatlanságát ugyan ezen értekezésének 5-dik §-ban rója meg komolyan, midőn így szól: „Az, hogy Hercules az Aornon nevű szikla várt nem bírta bevenni, melyen Sándor győzedelmeskedett, merő macedoniai dicsekedésnek látszik előttem, mint az, hogy a Parapamisus hegyet Caucasusnak nevezék.“

Ezzel tartozott Arrianus mind a történelmi igaznak, mind pedig saját szavai hitelességének, melyeket III. k. 19. fejezetéből oda fen a szerencsétlen Dariusznak a caucasusi szövetséges scythákban helyezett teljes bizalmáról idéztünk, s melyek az Arrian korában még nem ismert Dahistan nevezet fogalmával egybe vettvén kölcsönösen adják s veszik egymástól teljes világosságokat. Többnyire én nem tudnám meg mondani, ha a halhatatlan Saint-Croix-t az „Examen critique des anciens historiens d’Alexandre-le-grand“ s a parthusokról irt arany értekezés szerzőjé-e, vagy Strabot, kit ő oly méltán, oly alaposan nevezett a szittyia parthusok historiographjának, tisztelem-e jobban? itt csak azt az egyet jegyzem meg, hogy valamint eddig mind azokban, melyben a scythák történetére nézve Strabo macedoni Sándor hadjáratainak görög íróitól eltért, és így abban is, mit a parthus hun-magyar scythákról irt utóbbi érteke-

zésem 17-dik lapján érintettem, elég okom volt véle tartanom; úgy minekutána maga Arriannus adja e helyen a macedoni íróknak dicsekedő hiúságáról a legvilágosb tanuságot, e saját tanuságát, pedig (III. 6.) az általa és Strabo által kiváltképen becsült Eratosthenessel is constatiroztatja, annál szorossabban ragaszkodom én ezen túl is, Strabonak azokat sokkal felebb haladó tekintélyéhez. Most pedig lássuk, ha úgy tetszik, mikép adja önmaga Arrianus is a szogdi szikla várnak macedoni Sándor által lett ostromoltatása s bevétele történetét.

E szikla várnak bevehetlenségéről nem csak a szogdi előkelő szittyá népség, de a szomszéd bactriai főbirtokos szittyák is oly teljesen meg voltak győződve, hogy a többiek között nevezetesen Oxyartes egyike azon általunk többször emlegetett három legjelesebb szittyá főembereknek, kiket (Arrian : III. 28.) Oxus vizénél nem annyira Bessus, mint a szittyák szabadságának macedoni Sándortól való függetlensége ügyében szorosán öszve szövetkezve láttunk, nejét, és két leányát mindennel gazdagon ellátva küldötte e legbiztosb menhelyre. E várnak ostromát Arrianus a keresztény számitás előtti 327-dik évre teszi IV. k. 18—19 fejezetében; Q. Curtius pedig VII. 11. írja azt le. Sándor a várnépét a maga önkénti megadására szólítja fel, s ebben mind a két classicus író megegyez. De az, hogy még a várnépé-

nek e felelete is : „Szárnyas hősöket teremtsen előbb magának macedoni Sándor, hogy sem ilyes mire gondoljon.“ nemcsak az értelem, de még a szavakra nézve és ily szorosán megegyezzen, oly két irónál, kik közül e várnak ostromát az egyik is, a másik is külön kútfökből meritették, az megvalom, előttem meglepő, mert arra mutat, hogy a szittyáknak e féle egyéb szójárásaik, szólás módjaik között, melyekről az utóbbi értekezésemnek 21-dik lapján Curtiussal együtt figyelmeztető lényeges említést tettem, maga ez a várnépének felelete is, fenmaradt még Arrianus korában is, a közemlékezetben. De hát hogyan vitte macedoni Sándor, vagy csak néhány embereit is a szogdi meredek várba? ez itt a legnagyobb kérdés, és pedig nem csak Sándorra és a scythákra, hanem Arrianus és Strabo, s az ezzel megegyező latin Clitarchus hitelességére nézve is. Méltó bizonyosan mindenkinek figyelmére, ki nem csak történetet, hanem történeti igazt keres a classicusokkép elhiresült történészeknél. Arrianus (IV. k. 19-dik f.) a gyakorlott vármászók népéből 300 embert választ, s gazdag ajándékot ígértet nekik, kik közül 30-an útközben elveszvé, a többiek reggelre kelve a várfokon teremnek. A dolognak végét maga Arrianus így adja elő : „Barbari inopinato spectaculo attoniti, plures eos quam erant et bene armatos esse rati, sese dedunt. Tanto terrori iis paucorum macedonum aspec-

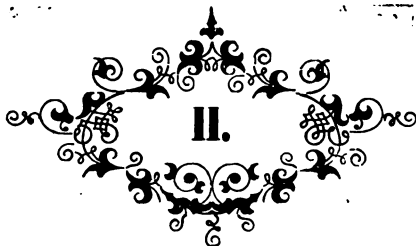
tus fuit,“ magyarul : „A barbarok e véletlen látomá-
nyon egészen elrémülve, őket többeknek hógysen
valóságosan voltak, s ehhez még jól felfegyverkeztet-
teknek is nézték, és meg adták magokat, *oly rettenes
volt előttök csak néhány macedonnak megszem-
lése is.*“

Mi pedig tudjuk Strabótól, s már előbbi érteke-
zésünkben felemlítettük, hogy macedoni Sándor ily
erődök meghódításában, a pénzzel való megvesztege-
tést is használta dicsőségének eszközeül. A mit itt Q.
Curtius is (VII. 11.) oly érthetőleg sejtet Arimazesről
a váruráról, hogy nyílt szavakkal is alig mondhatná
világosabban. Arrian szerint tehát a keresztény szá-
mitás előtt a 325-dik esztendőben is még oly újdö-
non új, oly váratlan, oly rettentő lehetett a Szogdi
várba vonult oly nagy számú, oly fötekintélyü népek
előtt néhány macedonnak megszemlése? a gauga-
melai ütközetben, s azon csatákban, melyekben neve-
zetesen a szogdi Spitamenes magánál Arrianusnál is
oly sokszor s oly diadalmasan küzdött ezekkel, nem
voltak-e már a szogdi, bakszeri, daha s egyéb szit-
tyák annyira vélők ismerősek, hogy midőn Arrian e
módon s ily megvetőleg szólt felőlök, mind annyi-
szor bátran s teljes jó hiszemmel állíthatjuk felöle,
hogy sem a történeti igazra, sem gondolkozó olva-
sókra, s arra ugyan, hogy a parthus hun-magyar
scythák maradékai közt támadjon valaha egy valaki,

a ki őt a scythák történetének fő forrása gyanánt ajánlja, épen nem számított. ⁹⁾

E helyen tehát ő a vár ostromlottaiban csak egy merő gyáva csoportot kívánna velünk láttatni, mert csak ilyenhez fér imént említett okoskodása. Viszont pedig macedoni Sándornak a scythákkal való kibékülésére vonzó saját legnemesebb szándékáról, melyről Plutarchus adja a rendithetetlen bizonytságot, e helyen olvasóival még csak messzinnen sem kíván valamit tudatni. Ennyire viszi Arrianust a macedoniak hire nevének féltékenysége, valahányszor ez a scythákéval vetekedésbe jön, vagy inkább jönni látszik, mert egyébként ő is igazságos irántok; én pedig hálásan elismerem, hogy ő jelesül az, ki Indiáról irt becses értekezése 5-dik szakaszában, az indusok legrégebbi hagyománya szerint azt hirdeti, hogy Sesostris után Indotharsis a scytha volt az a világszerte híres hős, ki Scythiából ki indulván, nemcsak sok ázsiai népet hódított meg, hanem győzedelmesen vonult be Aegyptusba is.





Vixere fortes ante Agamemnona
Multi; sed omnes illachrimabiles,
Urgentur, ignotique longa
Nocte, carent quia vate sacro.

Plutarchusnak remekül irt macedoni Nagy Sándora valódi nagy lelkének, legtökélyesebb termékei, — e nagy írónak világos szavai szerint is — azon idővel kezdődnek, midőn Rhoxanét magának ünnepélyesen nőül vette.

Rhoxane származása, macedoni Sándornak vele lett megismerkedése valódi történetének előadása végett, egy pillanatra vissza kell térnem a szogdi szikla vár ostromlása történetére. Azt már előbb érintém, hogy Oxyartes egyike a legjelesb bakszeri birto-
kosoknak nejét, és két leányát e bevehetetlennek tartott várba, mint legbiztosabb menhelyre adta; Hogyan? hogyan nem? ez a vár is, és azzal együtt a többi sok mind két nembeli foglyók közt Oxyartesnek előbbi említett neje és két leánya is, macedoni Sándor

hatalmába jutottak. De Oxyartes egyik leányának — Rhoxanének hívták — kit nem csak Sándor maga, hanem a vele együtt sokat járt kelt, sokat látott macedoni hősök is a világ legszebb hölgyének vallottak, maga macedoni Sándor lett első meglátására foglya. Ennek Rhoxanéval lett egybekelése, úgy mond Plutarch, értsük a nagy írók jól, a szeretetnek munkája volt ugyan, de a mint látszik, kitüzött tervéhez eszközképen tartozott; mert ez a kül-növel lett összekelése bizodalmat gerjesztett iránta a barbaroknál, s ezek szerették Sándort annyival inkább, minthogy magaviseletének azon figyelmét nem lehetett nem csodálniok, melynél fogva még azzal a hölgygyel is, ki az ő egész hajlandóságát birta, semmi más, hanem az egy törvényes összvekelési módon kívánt érintkezni.

Ismételjem-e macedoni Nagy Sándor, eme nem csak felebb a halhatatlan St. Croix által, de a világ szerte magasztalt classicus biographjának, e valamint Sándorra, ugy a scythákra egyenlőkép háramló dicsőséges szavait, néhány régi, de sokkal több új írók ellenében, még egyszer, kétszer vagy többször is? mert azt, ha Rhoxane a scytha Oxiartesnek leánya volt-e az akkori leányok legszebbike, és a mit a macedonok közül sokan kérdésben vettek, Dariusnak remek szépségül tartott fiatal özvegyénél is szebb volt-e? melyet kellett volna tehát szebbsége tekintetéből

macedoni Sándornak nőül vennie? maga ez a legilletékesebb bíró már akkor elhatározta; nekünk pedig itt más sokkal komolyabb tisztünk s kötelességünk van, az tudniillik, hogy a történelmi igaznak minden valódi barátját itt nem annyira a menyasszonyra, mint a menyasszonynak atyjára, az eddig nálunk még csak nevérol is alig ismert Oxyartesre figyelmeztessük. Oxyartes volt azon három legkedveltebb népembereknek egyike, kiket magánál Arrianusnál (III. 28. 4-dik §.) Oxus vizénél látunk együtt. De csak nem sokára Bessusban, majdnem az egész scytha nép szava, legjobb akarója Darius ellen elkövetett legvadabb háladatlanságot rosszalta, Spitamenesben pedig azt látta a legelvetemedettebb méltatlanságnak, hogy Bessusnak, ki előbb testi lelki barátja volt, utolsó menedékhelyét Dataphernessel együtt ő adta fel Ptolomaeusnak a Lagidának. Viszont pedig Oxyartesben azt becsülte macedoni Sándor ázsiai hadjáratának legelejétől fogva az egész scytha nép legnagyobbra, hogy benne a nemzeti önállás, szabadság s becsület rendíthetetlen hősét, s önmagához, s nemzetéhez mindenkor hiv őret látta s tapasztalta, sőt éppen ezen nemzetségi erényei miatt, az ősrégi Oxyartes féle család, Diodorus Siculusnál (II. 6.) már Ninus idejében kedves volt elődeiknél is. Mondjak-e még többet, ha ezekhez még azt teszem ide, hogy ez az egyetlen scytha népember volt, ki irányában még Arrianus irigy-

sége is elnémult, mert (IV. k. 19 f. 4. §.) macedoni Sándor e házasságáról csak annyit mond, mint látjuk Plutarchus szavai szerint : „Erat porro Oxyartis filia Rhoxane virgo nubilis, quam omnium asiaticarum mulierum pulcherimam fuisse, post Darii uxorem, qui Alexandro militarunt, narrant. Qua visa Alexandrum ejus amore captum, contumeliam ei tam quam captivae inferre noluisse, sed vel uxorem eam ducere designatum non fuisse. Quod quidem Alexandri factum laude potius, quam reprehensione dignum censuerim.“ Ugyan azon Arrianusnak egy másik nyomban következő helye, (20. f. 2. §.) a hol így szólt: „Oxyartes vero, ut liberos suos captos audivit, filiamque suam Alexandro curae esse, erecto in bonam spem animo ad Alexandrum venit, magnoque in honore ut par erat ob ejusmodi conjunctionem ab Alexandro habitus est“ még az előbbinél is nagyobb figyelmet igényel, a történeti igaznak valódi barátjától, mert itt már az elmés író nem csak macedoni Sándornak Oxyartes iránti legnagyobb figyelmét, és tiszteletét constatirozza; de midőn szándékosan kikerülni akarván azt a kérdést, hogy miképen, és mire használta tehát Sándor Oxyartesnek a scythák akkori legkedvesebb népemberének leghathatósb tekintélyét közbenjárását? Sándornak Oxyartes iránti tiszteletét világos szavakkal csupán csak az ip és vő közt keletkezett kapcsolattal járó illendőségnek magyarázza; ha

valahol, itt látjuk legvilágosabban, mire birhatja még egy ily classicus író is, mint a milyent egyéb íránt Arrianusban tisztelek, saját nemzetének (itt a macedoniaknak, görögöknek) hire neve szerfeletti féltékenységé, az önmaga által elismert történeti igaz ellenében is. Mind a vagyonosabb scytháknál — megmutattam ezt utolsó értekezésem első fejezete 24-dik szakaszában — mind a macedoni királyoknál divatban lévén a polygamia, Sándor, a ki Rhoxanét közvetlen az indus hadjárat megnyitása előtt vette Strabo (XI. k. 11. f. 4-dik sz.) szerint, ünnepélyesen nőül, alig telt el két esztendő, midőn onnét hadseregével visszafelé érkeztén, Susaban némelyek szerint kilencz, mások szerint több mint tiz ezer katonáival persa leányokat, ezeken kívül pedig tábornokai s kedveltebb főemberei által nyolczvan főbb születésű medus és persa hölgyeket vétetett nőül; önmaga Sándor pedig, mint ezt Arrianustól tudjuk (VII. 19.) Barsinest Dariusnak legidősb leányát, Aristobulus szerint pedig még Parysatist Ochusnak legfiatalabb leányát is vette egyszerre nőül. S most már Sándornak Oxyartes iránti nagy tiszteletéről, melyet Arrianus az ip és vő között létesült kapcsolattal járó illendőséggel indokolt, ítélhet kiki. Mi pedig mind e mellett kövessük Arrianusnak nem saját szavait, hanem magokat a tényeket, melyeket ő elbeszélt, mert a mely kérdést ő odafen minden áron elmellőzni kívánt, aka-

ratja ellen is önmaga hozza a legnagyobb világosságra. Igen is a legnagyobb figyelemmel fogadta Sándor Oxyartest udvarába; mert ő által kívánt a már is saját tapasztalásából meg ismert vitéz néppel, annak szokásaival nem csak megismerkedni, hanem vele épen úgy bánni, hogy ez személyében csupán csak a nagy, a dicső tettekre vezető legkedvesb vezérért szeresse, egyébként pedig teljesen ős rég szokásaival éljen.

Ki nem tudja, hogy Sándor saját nemzeteinek régibb s ujabb szokásainak méltánylása kérdésében Hephaestionnak és Cratesnek tanácsával szokott eddig élni : megmaradt ezeknek a két legkedvesb főembereinek ezen tekintélye tovább is, csak hogy a scythákat érdeklő minden állapotokban Sándor csupán Oxyartesre hallgatott, mint ez az indus háboruban, jelesül az agemai megtiszteltetések osztogatásában legvilágosabban kitetszik.

Jegyezzük még itt meg, hogy Sándor Oxyartest Arrianusnál (VI. 15.) a Parapomasidák általános nevezete alatt foglalt tartományokban saját helytartójának nevezte, s csak hamar azután Indiának azon részét, mely az Indus és Acesines vizeknek egybefolyásától kezdve egész az Indus tengeréig terjed, ehhez kötvén egész Indiának tengervideki széleit is, az ő és a híres hős Pitho kormányára bizta. Mi pedig térjünk egy pillanatig Oxyarteshez a szittyák legkedvesb

népemberéhez vissza. Arrianus (IV. 21.) Chorienes sziklavára ostromlásának legtanulmányosabb történetét adja. A várba vonult igen sok s nagy tekintélyű felek közt volt maga a várnak nagy s kevély ura Arimases is. Ez midőn látná, hogy a 6120 lábnyi magasságú s területében 18,360 lábat számító sziklavarát övedzette rendkívüli mélységnek betöltése nappal magának Sándornak, éjjelenként pedig testőrei Perdicas, Leonnatus, és Ptolomaeusnak a Lagidának felügyelése alatt annyira halad, hogy az onnan eregetett nyilak fen a bércz szélén állókat már is érzik, saját emberét küldé macedoni Sándorhoz, engedné meg, hogy önmaga Oxyartes személyesen jöhessen hozzájuk a várba. Ezek önmagának Arrianusnak saját szavai. Kell-e még több annak bizonyosságául, hogy Oxyartes nem, mint ő állítja, csupán csak ipa lett macedoni Sándornak, hanem megmaradt továbbá is a scytháknak előbbi legkedvesebb népembere, kiknek minden ügyeiben Sándor is élt tanácsával. Sándor legnagyobb készséggel megengedé, hogy értekezhessék az ostromlottakkal, Oxyartesnek pedig nem lehetett nem tudnia, mikép bánt macedoni Sándor éppen esztendővel előbb az ő saját földieivel a bakszeri Sysiméterrel, kinek minden várait, jogait úgy mint előbb birta, ígérete szerint vissza is adta. Tudta továbbá azt is, hogy nagy Sándor volt az, ki szinte e korban törte

meg azon zsarnoki uralom jármát, mely a görög városokat régtől nyomta, s melytől ezeket teljesen szabadokká tette. Általában tudva volt egyébiránt az is, hogy macedoni Sándor minden tetteinek egyetlen rugonya a dicsőség, de külön gondolva a szolgaságtól mely emezt a közönséges halandóknál követni szokta. A feltétlen bizodalomnak véghetetlen becse volt előtte; de még magát az egykori érdemet is akép pártfogolta, hogy az arriaspazoknak, kik aztán evergétáknak neveztettek, nem csak Cyrustól nyert régi határuk szabad birtokát odább is meghagyta, hanem a mennyivel ezt megszorítottatni kívánták, azt is megadta, és őket saját régi országos és külön szokásaikban tovább is fentartotta; nem lehetett Oxyartesnek nem tudnia, hogy még a legyőzött népeken sem uralkodik kevélyen; általában pedig bőkezű, ki azokkal kevésbé volna megelégedve, kik ajándékait el nem fogadják, mint a kik valamit kérnek tőle. Mind ezeket úgy hiszem, s ezeknél még többet mondott a vár urának s ostromlott társainak Oxyartes. Mi hatott ezekből azokra legjobban? ki mondhatná meg; de ők is azon scythákhoz tartozván, kikről Strabonak ez arany szavai szólnak: „Ad contractus vero bonae fidei et a fraude vacuae“ következetesnek gondolnám azért előttök legtöbbit, hogy Oxyartes saját magának az udvarnál mindennapi tapasztalásából bizonyította azt, mit azután Sándor halálával minden biographjai

egy hangon hirdettek Arrian (VII. 28.) e szavaival „Promissi pactique religiosissimus observator“, szerződése s ígéretei megtartásában rendithetlen álhatalos volt. Elég az, hogy a vár ura némely meghittebb barátjai társaságában lejött macedoni Sándorhoz, ki őt kedvesen fogadta, s kinek másnak mint Oxyartesnek ama legrégibb szittyá elvhez : „Semmit rólunk nélkülünk“ alkalmazott tanácsa szerint azt rendelte : hogy azok közül, kiknek kíséretében jött a vár ura önmaga, ez oldala mellett maradván, némelyek vissza küldettek, hogy a várnak önkéntes maga megadását eszközöljék. Ezt bizonyítgatja Arrianus is e szavaival : „Ita ab iis, qui eo confugerant, petra tradita est.“

E vár ostromának ez volt a története. Ez után következett az indiai hadjárat. ¹⁰⁾

Mind az, mire macedoni Sándornak az általa odább nem halaszthatónak tekintett indiai hadjárata végett elkerülhetlen szüksége volt, 30,000 szittyá lovasból, de értsük jól, ásiái telivér szittyá lovasból, mert az európaiakat Sándor e hadjárat dicsőségére nem méltatta, s azon biztosításból állott, hogy a háboru közben, hátamegett a szittyák által megtámadtatni nem fog. Már maga ez a kívánság, így magában véve is, mily helyesen van egy szabad harczias nemzet nemes szelleméhez alkalmazva! mily egészen olyan, a milyennek méltó kifejezésére csak Cornelius

Tacitus ajkain teremhetnek ily szavak : „Non tributa, sed virtutem et viros indici.“ A szittya gondolkodás módba tökéletesen avatott, mert abban született Oxyartes tanácsával Sándor könnyen elérte ezt is. Önmaga magától tudta az legjobban, mily hatalmas és szinte egyetlen rugója legyen a nagy határozatoknak a szittyáknál, a becsület, és az ebben helyezett bizodalom; mind a két pontot egybe köttetni kívánta tehát Oxyartes. Ő igen is fegyveres scythákat, még pedig a legharcziasb szittya nemzetségekből a legtöbbeket, de nemcsak mint közönséges fegyvereseket, hanem külön külön véve is, mint annyi túsokat kívánt kérttetni, de nem parancsoltatni. Ezt helyeselte Sándor, és az első, vagy bizonyosan a legelső köztül lévén Oxyartesnek fia, és Sándor nejének Rhoxanénak fivére Itanes, vagy Histanes, mert így is iratik (Arrian : VII. 6.) ki Sándort az indiai hadjáratba követni késznek jelentette magát, és egy sem volt, épen azon nemzetségekből, kiket eddig Sándornak legtüzeseb ellenségeikül láttunk, a ki a hadjárattól elmaradni kívánt, azok közül pedig, kik a nemzetségek gyűlésein valóságos fegyveres lovasoknak, egyszersmind pedig túsoknak választattak, egysem volt, ki a szittya nemzeti becsületért, és az adott szó iránti hűségért, melyet Strabo oly melegen, oly átalában dicsér a scythákban, élni halni kész ne volt volna.

De hát mikép bizonyították ők be ez indiai had-

járatban is e sajátságos ősi jellemöket? melyet partus hun-magyar maradékaik ismét legdrágább, legnemesebb örökségökül örökölték ezektől. Két ezer esztendőt túl éltek már azon oklevelek melyek ezt bizonyítják, és mind macedonoktól s ezeknek rokonaiktól, a legkülönb görög íróktól szerkesztvék; e szerint tehát leghitelesebbek. Ideje tehát, hogy valahára már használjuk őket; most valahára talán a nélkül, hogy valaki bennünket e miatt kérkedő vagy dicsekedő nemzetnek tartson, mert az bizony nem vagyunk. ¹¹⁾ Plutarchus legyen az első felemlítve, de még ennél is előbb önmaga a macedoni nagy hős, ki a gaugamelai s erre következő egyes csatákban már is annyira megismerte a scytha sajátságos nemes jellemet, hogy ebben s leginkább ebben bizva (Arrian : V. 27.) a véle hozott thessaliai lovasságot, úgy mint a melynek hadakozási kedvem ár a szittyáknál kihült, még Bactriából, mások szerint Ecbatánából végképen haza eresztette. Plutarchus pedig Sándor élete leírásában világos szavakkal azt mondja: „Hogy a macedonoknak tüstént a Pórussal volt ütközet után, az indusokkal folytatandó háboruktól minden kedvök elmult.“ Ezt Plutarchus mondja; de Arrianus (V. 12. — VII. 6.) oly melegen adja elő a macedonoknak megelégedetlensége okait, mintha önmaga magának személyes legnagyobb bajairól szólna. Már az, hogy Hydaspis vize partján, melynek tulsó szélén már Porusnak

nagy, és közben közben látható számos elefántokkal ijesztő hadserege készen állott, a macedoni nagy hős a maga haderejének, leginkább a gyalog phalanxokban álló, többi részét egyéb legjelesb tábornokaira bizván, a scytákat — Arrianus (V. 12.) örök időkre a történelmi igaznak, a tudatlanság és irigység ellen pajzsul irt szavai szerint, — jelesül pedig a bakszerieket, a dáhákat, a szogdiakat, ugy nevezett barátai, vagy is az eredetők, származások, s kitünő vitézségöknél fogva hires XI lovas és gyalog agémáival ¹²⁾ együtt saját maga vezérlése alatt, és így közvetlenül a maga oldala mellett tartotta meg, általában vissza tetszett a macedonoknak; minthogy ilyes kitüntetések eddig egyedül csak macedonok számára voltak fentartva. Azonban, épen ugy mint ezt a macedoni hős bölcsen előre kiszámította, az indusok ellenében leginkább csak hadainak lovas része vivta ki a győzelem dicsőségét. Annyira hiteles maga Arrianus szerint is az, amit Q. Curtius (VIII. 14.) előre bocsátván Porus szekereinek nehéz fegyveres készületét, e szavakkal mond : „Contra Alexander expedito ac levi agmine strenue investus est. Scythae et dahae primi omnium invasere Indos : Perdiccam deinde cum equitibus in dextrum cornu hostium emisit“ s. a. t.

Neheztelték továbbá Arrianus (VII. 6.) világos szavai szerint a macedonok: „Hogy a baktriaiak, a dáhák, a szogdiak, az arachotiak, drangák, az arriai, a

parthusi lovagok, kik származások, eredetök, vagy harcziás tekintélyök, vagy valami hadi erényök által megkülönböztették magokat, az agema neve alatt ismeretes lovas hadi rendbe felvételtek, vagy ily rendbeliek közé soroztattak.“ Mit nehezteltek a macedonok Arrianus szerint különösen? azt, hogy az Agéma neve alatt eddig értett négy osztályok (hyparchiak) egygyel szaporittatván, ez ugyan nem merő ázsiaiakból áll, de ezen agémai lovasok szaporítására ázsiaiak is alkalmaztatnak. Mind ezeket, ugymond Arrianus, neheztelték a macedonok.

Mi pedig a scythák fenérintett sajtáságos jellemének, az indus hadjárásban lett legfényesebb kitüntetése elvitázhatlan bizonyságául, egyszersmind pedig a macedoni nagy hős emlékezetét kiváltképen dicsőítő méltányossága, s állambölcsesége tanuságául vesszük azt, hogy szittyá eldödeink érdemei méltánylásában mind eddig, úgy élete végeig mindenkor tökéletesen hasonló maradt magához.

St. Croix ha valahol, bizonyosan ott kívánta egyszerre mint a történelmi igaz iránti szeretetének, mind legterjedelmesebb, legalaposb tudományosságának, kiváltképen pedig nemes és részrehajlatlan ítézetének egyik legméltóbb emlékét hagyni, hol az én latin Clitarchusomról (Q. Curtiusról) így szólt: „L’idée qu’il donne d’Aléxandre, est parfaitement juste; ce n’est jamais le parti le plus sage qu’il lui fait prendre

c'est toujours le plus héroïque et le plus hasardeux; le peril a des charmes pour lui; ce n'est pas les conquêtes qu'il aime, c'est la gloire de conquérir.“ — Ebben, nem hiszem, hogy legyen csak egy is a történelmi igaznak igaz baráti közül, ki St. Croix-val ne tartson. De hát azokról kik igénytelen commentárim első kötetének a hunnokról szóló részében, a halhatatlan Montesquieunek Attilánkról hozott ez ítéletét olvasták „Il suivait les moeurs de sa nation, qui le portaient a soumettre les princes et non pas a les conquérir,“ és az itt említett ősrégi szokások iránt vissza emlékeznek Strabonak (XV. 3. f. 3. §.) e szavaira : „Perside a macedonibus ac magis etiam a parthis deminuta; nam etiam si adhuc persae proprium regem habeant, viribus tamen longe sunt inferiores et parthorum regis dicto sunt audientes.“ S meg még arra is a mit szinte Strabo ugyanott 24-dik §. így mond : „Hodie seorsum persae suum habent corpus et reges aliis subditos, ante macedonibus nunc parthis,“ szabad-e csak fel is tennem, hogy lehetne valaki a ki Q. Curtiusnak macedoni Sándorral St. Croix ajakin mondott fenebbi szavait, a parthus hun-magyar szittyák imént említett oly régi, oly mintegy sajátos szokásával öszvevetvén, azonnal macedoni Nagy Sándor személyes, és a scytháknak — vagy hogy még csak egy ily kifejezéssel se adjak az irigységre okot — Oxyartesnek szint ilyen rokon szelleme közt

teljes hasonlatosságot ne lásson, és így már csak ennélfogva is Oxyartest úgy ne tekintse mint macedoni Sándor személye, és a scythák között mind a két fél legnagyobb szerencséjére találkozott erkölcsi kapcsolatot, egy régi még pedig pontusi levélnek e tartalma szerint:

Scilicet ingeniis aliqua est concordia junctis

Et studii servat foedera quisque sui.

Már másutt megjegyeztem, hogy Strabo történelmi munkáinak elvesztével egy nemzetet sem érte nagyobb kár, mint a parthus hun-magyar szittya ivadékok; mennyit vesztett ugyan e nemzedék Diodorus Siculusnak az én 3-dik Clitarchusomnak (mert a 4-diket Trogus Pompejusban tiszteltem) általános története eltüntével, azt ugyan e munkának fennmaradt ily tartalmú töredéke bizonyítja legérzékenyebben: „XX. Arsaces parthorum rex, quum clementiam atque mansuetudinem in primis coleret, admodum prospera ubique fortuna est usus, atque imperii sui limites longissime propagavit. Et enim usque ad Indiam, in qua Porus olim regnaverit, progressus, cuncta nullo negotio subegit. Caeterum in tantam regni amplitudinem evectus, haud quaquam ad luxum ac superbiam, quod plerisque principibus usu venire solet, se contulit; sed clementia in subditos, adversus hostes fortitudine uti instituit. Quumque plurimas gentes imperio suo subjecisset, ex singulis collecta optima quaeque instituta par-

thos docuit.“ Diodorus Siculus történelmi munkájának e mindenek felett becses töredéke, teljesen megegyez a világszerte tisztelt Polybiusnak ama legfényesebb ítéletével, melyet Arsacesről a parthusok első országos uráról, úgy mint a régiség egyik legnevezetesebb törvényhozó bölcséről mondott; én pedig már is parthus hun-magyar szittya értekezéseimben ismételve idéztem. De Diodorus Siculus nemcsak őt hanem a tőle egész szívvel lélekkel függött nemzetet is dicsérte; minek utána fenmaradt munkáiban (XVI. 95.) elbeszélte volna, hogy Fülöp macedoni király azokat miket népének híre neve dicsőítésére végbe vitt azzal fejezte volna be, hogy a 12 Istenek közé kívánt avattatni, s megöletett, ő a parthusok első országos uráról nyilván megjegyzé, hogy ez népének szívében helyezé minden kívánságait.

Áldozunk tehát mi is ezen első országos ur emlékének egy pillanatot, azon módon, mely a vele egy idős őseink tisztelete s szeretetének megfelelően. Herodotnál legutóbbi értekezésemben említlenül hagytam két szokást, melyeknek mint ősi szittya szokásoknak Arsaces által lett teljes eltöröltetéséből magából is, déli napfényképen ragyog ki, az első országos ur, im itten Polybius, Diodorus Siculus, és mások által oly méltán magasztalt törvényhozói bölcsessége. Herodot azokat a szokásokat IV. k. 65-dik 69-dik fejezetében említi. Az első szerint a gazdagok s általá-

ban a királyi szittyák egymás között csak maga a király előtt pörlekedtek, s ha kit ezek közül a király halálra ítelt, annak feje koponyáját, belőlről arannyal öntette pohárnak a győztes fél. A másik szerint annak, kit a király ítelt halálra, nem csak magának, de férfi nemzedékének is meg kellett halnia nőnembeli gyermekeinek minden bántása nélkül. Arsaces a nagy ur birót (a közönség biráját), első adta meg nemzetének, a medusok példájára, még pedig szabad választásul, ki a király és a nép között is, általában pedig mindenkinek különbség nélkül mondott ítéletet. Arsaces e törvényét parthus hun-magyar szittya értekezéseinkben már annyiból is említettük, a mennyiben az későbbi időkben a frankok által is elfogadtatott. A másikra nézve méltán áldjuk parthus elődeink, első természetes országos urának ezen törvényét, mely korról korra oly atyákat adott e nemzetnek, kik midőn Robert Károly királyunk még a scytha törvényeknél is vadabb, mert nem egy külön családra, hanem a több családból álló egész nemzetségre kiterjedt macedoni törvény szerint bánt el a szerencsétlen Záchokkal, az egész nemzet mint egy kezével befogván szemeit, elfordult az ő nálae zelőtt nem látott ily idegen kegyetlenség példájától.

Most pedig mi, kik már oda fenn tüstént a második lapon hálásan áldoztunk Béla király halhatatlan jegyzője emlékének, kimondván világosan : hogy a

mit ő a scytháknak Cyrussal, s azután Dariussal a persák akkori két leghatalmassabb királyaikkal volt hadakozásaikról irt, azt ő Arrianus után mondotta; emlékezzünk meg nemzeti irodalmunknak ez egyik legrégebb, legdicsebb diszéről itt is, minek előtte talán végképen elváljunk egymástól. Ő ezen szavait is : „Scythici Alexandrum magnum Philippi filium, qui multa regna pugnando sibi subjugaverat, ipsum etiam turpiter fugaverunt“ szinte azon kútfőből Arrianusnak macedoni Nagy Sándor hadjáratairól irt munkájából vette. Scythiaiak igen is, mert az ő világ, azt a részét is Ázsiának, mely a Caucasus hegyén tul, az Indus vizéig terjed, sőt még ennek tulsó partja lakóseit is saját külön nevezeteiken kívül, általában scytháknak nevezte. Oly egészen hasonló vitéz, és hadra termett nép lakta e tájt is. Itt pedig nevezetesen Massaga várának ostromát érti, ez az Arrianust oly gondosan tanulmányozta magyar főpapunk. Arrianustól (IV. 26., 27.) tudta ő, hogy Sándor személyesen vezérlette a maga kerekas pajzsosai élén az ostromot, de többször megújulván a csata, itt Sándor meg is sebesített, meg is futamított. Ez a hír, hogy a massagiak Sándort, ki magát ismét Arrian bizonyossága szerint (III. k. 3.) Hammon Isten ivadékanak hirdette, meg is sebesítették, meg is futamították, kedvesen, s mint egy közös dicsőségképen hatott minden nemzetségekre, kik a scythia név alatt értettek. Legkedve-

sebben hatott pedig nemcsak a magyar királyi notarius, hanem mint én tartom, minden figyelmes magyar olvasó gondolkozása szerint, azokra a scythákra, kiket nemzeti irodalmunk történetének koszorus szerzője, tisztelve szeretett barátom Toldy röviden ugyan, de a legmélyebb alapossággal középázsiaiaknak nevez, azoknak a scytháknak t. i. kiket a legyőzött Darius az általános caucasusi nevezet alatt, de a melynek értelme egész a Meotisig terjedt, a maga utolsó, s kiváltképeni bizodalmaival tüntetett ki, mások pedig majd caucasusiaknak, majd pontusiaknak neveznek, ugyanazon egy értelemben; s ön maga Béla király halhatatlan jegyzője szorosán következetes olvasottságának örök bizonyságául, világosan azon scytháknak mond, kiket Nagy Sándor, mint a II. jegyzet alatt bővebben fejtegetjük, az ázsiai hadjárata elején állított, vagy meg ujitott váraival övedzett (quos inclusit magnus Alexander). Ezek a scythák, mikoron ez az eset macedoni Sándorral Massaga ostrománál történt, ezzel mint közös ellenségökkel, még kibékülve nem voltak. E kibékülési legnemesebb szerződés, (mint már is elbeszéljük), Oxyartesnek e scythák közös legkedvesebb népemberének közbenjárásával történt, s azért is nem győzöm én dicsérni Mátyásnak a királyi jegyzőnek mély tudományosságát, ki oly határozottan, s oly igazán mondja, hogy sem a persák leghatalmasabb

két királyai, sem macedoni Sándor e scythákat maga alá nem igazták, pedig ezt ő ismét ön magának Arrianusnak értelme szerint írta, kit ő, mint látjuk, sokkal gondosabban olvasott, mint egy-egy mai irónk, ki Arrianus neve alatt azt kívánná velünk elhíttetni, hogy Sándor elődeinket az imént említett scythákat maga alá igazta. Arrianus azon beszédében, melyet (V. 25. 27.) a már a haza meneteltől vissza nem tartóztathatott macedoni katonasághoz Sándor ajakira jó későn (mert Hadrian császár idejében) tűzött, személyes szándéka, s akaratja ellen is elismeri, hogy a scythák, kik Sándort Indiába követték, nem tekinthetnek hódított népnek. A beszéd eleje merő görög dicsekedés; a 26-dik szakaszban kezd komolyabb színt ölteni, s szórul szóra így folytattatik: „Ha pedig most vissza térünk, úgy még sok harczias nemzetséget hagyunk a Hyphasison túl, a napkeleti világtengerig; sokat észak felé is egész a hircani tengerig. A scytha nemzetségek sintsenek innét messze, s azért méltán félhetünk (maga Arrianus mondatja Sándor ajkain e nagy szavakat) ne hogy a mi elköltözésünkkel azok is (quae nunc tenemus, non dum satis stabilita) kiket merő szerződés szövetséges és személyhez kötött egyesség erejénél, és nem hódítási, vagy legigázási joggal bírnunk, azok által, kik még máig sincsenek alávetve, elcsábíttassanak. Akkor pedig minden ed-

digi fáradozásaink hiába lesznek vagy bizonyosan új fáradságak s veszedelmekre kell szánni magunkat.“

Mind ezek iránt tehát, én s még jelesül arra nézve is, mit e halhatatlan királyi jegyző Magogról, azon scytha törzsről, melyből későbbben Attila, Ugek s ennek maradéki a magyar vezérek és királyok származtak az általa közelebbről ismert ős nemzeti hagyományainknak, s ős régi scytha eleink és az Izrael népe közt volt viszonyokról, a szent iratok folytában mond, teljesen megegyezek vele. S örvendek „A magyar ország mivelődése története“ szerzőjének, ki a saját magáénak akkor adta legalaposabb bizonyosságát, midőn e munkája 2-dik fejezete 185-dik lapján Béla király halhatatlan jegyzőjének s Thúróczy chronicónának e származás iránti teljes megegyezéséről szóló sorait írta, melyekhez én még csak a Vespasiánok korában élt nagy nevű Josephus Flavius zsidó régiségeinek I. k. 6-dik fejezetéből e sorait teszem : „Noe fiainak születtek fiaik, kiknek tiszteletére adtak az emberek a nemzetségeknek neveket, a mint közülök egyik vagy másik földet foglalt magának. És pedig Japhetnek Noé fiának hét fiai születtek. Ezek pedig azt a földet birták, mely a Taurus és Aman hegyektől kezdődvén, Ázsiában ugyan a Tanais vizéig, Európában pedig Gaderáig terjedett; szállásul foglalván azt a földet, melyet neki a sors adott, s melyet előbb senki más nem lakott. A népeknek saját neveiket ők

adták; mert a kik a görögöknél galatáknak hivatnak, régen pedig gamariaknak mondattak, azokat Gomas nemzette. Magog pedig a tőle nevezett Magogoknak telepvényét vezette, kik magok magokat scytháknak nevezik.“¹³⁾

Eddig Josephus Flavius. Mi pedig hirdessük Mátyás érseknek Béla királyi egykori jegyzőjének jelesül nemzetünk története iránt szerzett halhatatlan érdemeit egyenlő meggyőződéssel s hálával.¹⁴⁾ A történeti igaznak valódi barátjainál¹⁵⁾ nem lesznek szavaink sikertelenek; azokról pedig, kik egyik ismerős jámbor hazafitársunkkal együtt, a nagy főpap e megbecsülhetlen munkája közben, e szavakban : §. 3. De qua genuit filium, qui agnominatus est Almus, sed ab eventu divino est nominatus Almus — id est sanctus, quia ex progenie ejus sancti Reges et Duces erant nascituri — és §. 4. — ezekben : Cum autem ipse Almus pervenisset ad maturam aetatem, tunc donum spiritus sancti erat in eo; licet paganus tamen potentior fuit et sapientior etc. etc. és §. 44. Quia Dominus sua gratia antecedebat Hungaros“ botrányképen megütköztek, teljes bizonyosnak tartom, hogy jelen jegyzetemben e munkának történetét, jobban mondva egyik fő indító okát is látván, első lesznek, kik hálás szívvvel áldani fogják-e munka halhatatlan szerzőjének emlékét.



JEGYZETEK.

¹⁾ Az óta, hogy a parthus hun-magyar scythákról béfejező értekezésemet irtam, egy magyar lap azt a kérdést vetette fel, hol? és hogyan egyezett volna abba nagy Cornidesünk, hogy Mátyást, ki II. Ardrás királyunk fiának Bélának épen az 1235-dik év előtti jegyzője (korslátnok) innét váczai püspök, s meg meg esztergami érsek lett, tartassuk a magyar előidőkről irt hazai hires történeti munka szerzőjének? erre a kérdésre, ha ez egyenesen hozzám, s ma tétetnék is, alig ha tudnám, miképen feleljek. Ugy e, mint ma már ez az elég soká vitatott tárgy a maga valóságában áll előttünk; midőn nem csak a szerző főpapot Mátyást, de a főpapnak legártatlanabb, legszentebb s oly magasztos szándékát is ismerjük, mely csak egy tetőtül talpig magyar, s a szent iratokon kívül a macedoni Nagy Sándorrol irt Arrianust is tanulmányozta, s nemzetének e neve becsületét szivén hordozta tudós embernek kebelében teremhetett? vagy férfias szerénységgel csak a mellett maradjak, mit már 1847-dikben Commentárim I. k. 4-5 lapján halhatatlan Cornidesünknek egyedül a Béla nevű királyainknak az 1235-dik éven innen volt királyi jegyzőik (korslátnok) ellen nyilvánított, s általam mindenkor helyeslett, dicsért s magamévá tett tiltakozása értelmében irtam, s ehez reáadás képen még a venerabilis czimszónak e korban miképen volt általános használásáról, Du Cange urnak a tudós Hen-

schel által ujan szerkesztetett Glossariumára, mind a venerabilis, mind a discretus szavak alatt hivatkozzam. De van talán sok egyéb más, miről valószínűleg a jövő elfogulatlan magyar nemzedék is kedvesebben fogja látni, ha már itten megemlékezünk az én szerény nézetem szerint.

Ilyen az : hogy a macedoni Nagy Sándorról az újabb írók közül, szerintem mind a kivántató legalaposabb, s mégis legterjedelmesebb tudományos készület, mind a legmélyebb, s csak ugyan voltaképen is leginkább a Polybiuséval megegyező nyílt elfogulatlan nemes ítézetére nézve, minden kortársait messzebb, közelebb maga után hagyván, legkülönben irt az általam annyiszor, és mégis még nem eléggé dicsért St. Croix. Nagy szavak, önként elismérem; de melyek nálam a scytha régiségek igénytelen s már is aggasztán magyar árkászánál; teljes meggyőződésemből, a parthus hun-magyar szittya történeti igazhoz kötött legtisztább vallásomból eredtek; e valláson kívül pedig minden más gondolható tendenciától mentek.

Én utánam St. Croix-nak legnagyobb, mert vele legrokonabb gondolkozásu tisztelőjének a koszorus Van der Chys urat tartom. Ki nem ismeri ennek Arrianus geographiai ismértei dicséretéül irt munkáját, s az ahoz kapcsolt XV. théziseit, melyek macedoni Nagy Sándor történetére vonatkoznak, melyek közül én az elsőt szóról szóra ide irom, mert úgy mint adva vannak, legközelebről a parthus hun-magyar szittya maradványokat illetik : „Nulla facile historiae veteris pars majorem habet vel conversionum copiam, vel conjunctionem cum literarum studiis, quam ea, quae res gestas Alexandri Magni complectitur. Neque enim solum macedonum imperio plurimorum populorum commutatae sunt republicae; sed graecorum etiam cum barbaris societate ac commerciis novae utrinque quasi naturae, novae ingeniorum indoles, nova disciplinarum studia extiterunt“. A harmadik thézise így szól : „Ex recentioribus autem scriptoribus nemo de Alexandro melius meritis est quam Sancto-Crutius.“

És így osztogat ez a nemes gondolkozású író azon kiváló tudomány férfiaknak, kik a macedoni Nagy Sándor története előadásában megkülönböztették magokat, mind annyi koszorukat, s jelesül: mint csak imént láttuk St.-Croix-nak egyet, Arrianusnak egyet; s a min gondolom velem együtt minden hazámfia örvend, a mi latin Clitarchusunknak (Q. Curtiusnak) egyet. S most már itt a helye, hogy fenmondott e szavaimnak „én utánam St.-Croix-nak legnagyobb tisztelőjének a koszorus Van der Chys urat tartom“ — okát adjam, mert máskép a legnagyobb hála szavait a legbüszkébb elbizottságnak magyarázhatná valaki. Felelek is érettek, még pedig a legnagyobb örömmel, mert tudtomra senkinek a magyar irodalom annyival nem tartozik, mint St.-Croix-nak, már csak azon jóakaró figyelmeztetésért is, hogy: „Strabo a parthus szittyáknak (mint ő legtalálhatóbban nevezte) historiographja volt“; meg meg azért, hogy midőn macedoni Nagy Sándor és a vele egy időbéli scythákat tanulmányozta, egyszersmind megtanulván az Arsacidákat is, a parthusokat is alaposan ismerni, rólok e czim alatt „Eman. Jos. W. Saint-Croix de imperio Parthorum succincta (bizvást tehetjük közbe classica) commentatiót is irt.

Strabót a történeti igaznak kiváltképen a parthus hun-magyar szittyák irányában annyi más irigyek között, megbecsülhetetlen barátját, én épen annak találtam, a milyennek őt St. Croix Herodot után, mint egy különösen is scythá elődeink története javára született nagy férfit rajzolta. Igen is Herodot és Strabo azok a két vezércsillagok, vagy a sok más zavarosak között, a két arany tisztaságu források, melyeket elődeinknek történetében, a mennyire az ezek által megírva van, teljes bizodalommal követhetünk. Ezek közül az első (Herodot) IV. k. 46-dik fejezetében, melyben határozottan a pontusi scythákról szól, ezek közt Anacharsist tudományossága, és tudományvágya miatt kiemelvén, egyszersmind ezt az egész pontusi szittyák nemzetségét, minden egyéb pontusi népek, és lakók fölött kitünő

természetes józan esze, s eszes gondolkozása módjáról dicséri, még pedig mint már másutt megjegyeztük, sokkal előbbi időkben, mint a melyekre a későbbben született macedoni Nagy Sándor ázsiai hadjárata következett. Milyeneknek látta akár ezeket, akár maradékaikat a későbbi világ, azt Augustus császár korában Strabo írta meg a történeti igaz szabályaihoz leghivebben. Ő pedig XI. könyvében kettőt mond a későbbi scythákról szinte oly határozottan mint Herodot a maga korabéliekről, és pedig először most idézett könyve 9-dik f. 2-dik §. „A Parthusok birodalma nagyságának oka életmódjokban és szokásaikban fekszik, melyekben habár sok bárbar és szittyai találtatik is, mégis több olyan létezik, mi a kormány ügyes kezelésére, és a hadierőnek helyes alkalmazására szolgál.“ Ez alatt ő, talán nem is kellene különösen érintenem, mert oly világos, hogy azt a parthus hun-magyar szittyá folytonos és még az Árpádok alatt is divatozott ős régi sajátságos szokást érti, mely szerint ők a legyőzött népekben nem szolgákat, hanem szövetséges társakat kívántak látni, boldogítani. Királyaikat tehát, törvényeiket meghagyván, jövendő közös viszonyaikról egymás közt külön szerződtek, mint ezt a Magyar új Muz : 1858. 3. és 8-dik füz. előladott példák is világosan mutatják. Strabo ugyan azon könyvének 8-dik fejj. 7-dik szakaszában melynek elején a massagetákról szól, ez után másodszer szint oly általában, s oly határozottan bizonyítja a scythákról, hogy minden már is érintett vad bárbar szokásaik közepette is szerződéseiket jó hiszemmel és csalárdság nélkül teszik „ad contractus vero bonae fidei et fraude vacuae.“

Ez a hősöket leginkább jellemző erény az, melyet magában a macedoni nagy hősben is legföbbre becsültek élete legjelesb írói, és így csak ezek ítélhették volna meg legigazabban, ha minék utána a scythák és macedoni Nagy Sándor saját kölcsönös tapasztalások által egymással mélyebben megismerkedtek, melyik részen volt légyen nagyobb a kivánság, az addigi ellenségeskedéseknek az azután a mace-

doni nagy hős személyéhez kötött szövetséges szerződéssel véget vetni.

Lesznek itt kétségkívül még pedig közülünk magyarok közül is, kik a szövetséges szerződés szavak hallására egy nép irányában, melyet ők legyőzöttek, leigáztak, és egyedül a győző hős akaratja s parancsolatjától függőnek tartanak, a mint egyik s másoknak természete hozza magával, megvetőleg, vagy rajtam szánakodólag mosolyogni fognak. Én pedig a scytha régiségeknek igénytelen árkásza teljes nyugalommal s minden ellenszenv nélkül tovább is folytathatnám macedoni Nagy Sándor és a scythák kibékülésének indítványozása kérdését, s jelesül, hogy macedoni Nagy Sándor minek utána a scythák sajátságos jellemével nem csak teljesen megismerkedett, s ezt annyiban a mennyire a magáéval rokonosnak találta, becsülni is tanulta, önmaga kívánta leginkább a teljes kibékülést. Világos szavakkal mondja Plutarchus: „Hogy Rhoxanének Oxyartes leányának Sándor által nőül lett választása — a szerelemnek munkája volt ugyan, de egyszersmind a scythákkal való kibékülésére volt úgy mint egyik főczélra irányozva.“ Ki nem tudja továbbá, mely különösen vágott a macedoni hős indiai hadjáratát minél előbb megkezdeni? Ugy de lehetett-e erre még csak gondolni is előbb, hogy sem az Induson át vezetendő hadak hátulról az ellenségeskedő scythák ellen teljes bátorságba helyezve nem lennének? nem csak ezt, de talán azt is maga e nagy hős látta által legélesebben, mennyire biztositandáná szerencsáját, ha a scytha nemzetségek fejeikkel bizodalmasan értekezvén, azt érhetné el, hogy ezek önként ajánlják neki az indiai háboruhoz való szövetséges járulásokat.

Mi azonban kedves hazámiai ennek a kibékülés indítványozása, s előmozdításának kérdésével, noha ennek folytatására még elég mondanivalónk volna, mint feleslegessel önként felhagyunk. Jegyezzük meg inkább, a mit nem tudom ha előttünk más valaki tartott-e megjegyzésre érdemesnek, hogy az európai scythák királya s királyi scythái, egé-

szen más egyezkedés által kötelezték le magokat : miszerint Sándor, ázsiai hadjáratának egész ideje alatt teljes tétlen állapotban maradni fognak ; többnyire bizvást a legtökéletesebb történeti igaznak tarthatjuk, hogy a macedoni nagy hős saját személye, és minden többi európai és ázsiai scythák között oly szövetséges szerződés létesült, hogy sem macedoni Sándornak hívebb, nyilt szivüebb, vitézebb, s épen akkor mikor Arrianus (V. 27.) a macedoni lovasságnak megfogyott, megtört állapotát oly elevenen festi, kívánatosb hadai nem voltak, viszont pedig a scythák érdemeik elismerése s méltánylásában minden egyéb macedonok fölött egyetlen, s egy magához hasonló legnemesb lelkü fővezérök, s szövetséges főtársok Sándor volt. Ő volt az az egy talán, minden macedonok közt, ki midőn özves indus hadseregéhez szólván, azokat macedonoknak és társaknak nevezte, e társak nevezetét a maga saját, legnemesebb értelmében vette. Hát Arrian abban vette-e jelesül azon mesterkélts beszédében, melyet macedoni Sándor történetének V. k. 25. és következő fejezetében Sándor ajkaira kívánt volna tűzni? alább bővebben látni fogjuk. Nekem addig is szabadjon itt megint ismételnem, hogy czéлом becsületes, mert az az egyetlen egy, hogy annyi legjelesb régi írók közt, kik közül mások a parthus hun-magyar scythák elődeik becsületének baráti, mások ellenségei, jobban mondva saját személyes szenvökhöz képest irigyei voltak, a történeti igazat csekély eröm, s tehetségemhez képest bővebben megismertetvén, egyszersmind a nemzeti becsületnek tegyem meg leghálásb áldozatomat. És pedig egészen Plutarchnak, Strabonak, St.-Croix-nak és a nemeslelkü Heerennek elődeink iránt kifejtett rokon szellemében.

²⁾ Thucydides imént idézett világszerte ismeretes szavaival, s meg meg Strabonak ős régi scytha elődeink szava, ígérete, fogadása becsületéről, mintha csak mostani maradákaik állapotára a nemes lelkü gróf Dessewffy Emil elnöksége alatt alakuló magyar földhitelintézet ajánlására irt bizony-

ság levelével „ad contractus vero bonae fidei et a fraude vacuae (sunt)“, kezdém én e legujabbi értekezésemet, melyet azután édes nemzetünk régiségeihez vonzó legkedvesb tanulmányaim egyik legrégibb, s megbecsülhetlen barátjához, a magyar tudomány egyetem volt nagyságos rectorához küldtem; nézné által, ítélné meg, s hogy ha nem tartaná épen méltatlannak, tétetné közre. Ő pedig sem magát, sem idejét nem kímélte, és személyesen terjesztette ennek tartalmát a magyar tudományos Akademia elébe. Ennyi csak ő tőle telhetett ki irántam s tanulmányaim iránt. Ne hogy tehát e különös szerencsémben igen is elbizzam magamat, a sors úgy akarta, hogy azon a napon, melyen ő általa e legujabb értekezésem ismertetése eképen ment Pesten végbe; Bécsben viszont ugyan azon, s jelesül a legközelebb mult aprilis 13-án a „Katholische Literatur-Zeitung“ a magyar irodalom ellen Horvát Istvánunknak Pelasgusain (!) kezdvén egyebek közt, jelesül az én parthus hun-magyar scythákról irt béfejező értekezésem ellen kelt ki, a mennyire az általános gúnyon kívül, még mást valamit lehet belőle kivenni, engemet leginkább arról vádolván, hogy én azokra, kiket ő a német írók közül az általam fejtegetett szittya magyar kérdésekre nézve legfőbb, s döntő tekintélyűeknek tartana, semmi különös figyelemmel nem voltam. Innét ered ennek a katolikus tudománylapnak azon felkiáltása ellenem: „Andere Menschenkinder wissen es freilich, das die ungarischen Komitate deutscher Herkunft sind.“ — De épen ezzel ő engemet nem csak nem bántott meg, sőt köszönettel tartozom nékie azon tekintetben, mert így közvetlen tőle magától e Katholische Literatur-Zeitung-tól értem legbizonyosabban, mely kevésbé, vagy a mí valóbszinű épen nem isméri ő a német irodalomnak saját örökös diszét a nagy, a nemes, a szép lelkű Heerent! kit pedig a nálánál tudományosabb, hálásabb német hazafitársai méltán saját német Polybiusok gyanánt tisztelnek. Mint ilyent — többet mondok, — mint scytha elődeinknek a macedonok veteke-

dése, jobban mondva irigykedése ellen, volt legméltányosabb legnemesb szívű biráját, régiségeik, s ezek között megistánjaiknak is egyik legilletékesebb hirdetőjét tisztelem én e soraimban Heerent; s örömet engedek a bécsi Katholische Literatur-Zeitung szerkesztőjének időt, hogy a német irodalom e nagy, e derék, e halhatatlan fiával előbb ismerkedjék meg, hogy sem őt tőlünk magyaroktól tanulmányozza. Mi pedig menjünk tovább, s valjuk meg már e jegyzetben magunk közt, hogy jelesült, a mit az „Examen critique des anciens historiens d'Alexandre le grand“ koszosus szerzője e classicus munkájának 5-dik szakaszában e czim alatt: „De la géographie des historiens d'Alexandre“ ad, s pedig mind azt a mi ennek azon részére vonatkozik, mely a 711-dik lapon így kezdődik: „Strabon reproche aux compagnons d'Alexandre, d'avoir débité beaucoup de mensonges sur la mer caspienne, et à Polyclète d'avoir confondu le Palus Maeotide avec cette mer“; — mind pedig azt a mit még a 717-dik lapon e szavakkal fejteget: „Les erreurs des compagnons d'Alexandre sur la mer caspienne et le pont-euxin, viennent encore du nom de Tanais, qu'ils donnèrent au Iaxarte, ainsi appelé par corruption du mot Iksarte, employé dans la langue mongole pour signifier un grand fleuve“; mind ezeket mi, s a mint én tartom, mindenki, a kit a scythák története, a történeti igaz tekintetében érdekelt, nem csak teljes megalégedéssel olvassuk, de e nagy történész iránt a leghálásb köszönettel is elfogadjuk, mert csak St.-Croix az, ki úgy dicséri Arriant, hogy e munkájának 500-dik lapján, egyenesen megvallja, hogy őt a népek jellemzésében Salustiushoz, vagy a parthusok barátjához Tacitushoz nem meri hasonlítani, viazont pedig Clitarchust, s ennek világszerte ismeretes követőit: Diodorus Siculust, Q. Curtiust, és Trogus Pompejust úgy emlegeti, hogy ahol ezektől elváll is, benne az el nem fogult, ritka nemes szívű, mély tudományosságú nagy író, a valódi történeti igaznak barátját egész szívvel tiszteljük.

³⁾ Schmieder ur Q. Curtiusának egyik helyét, mert

tudni kell e különben jeles tudósról, hogy valamint ő Arrianushoz vonzó előszeretetének bizonyosságul ennek macedoni Nagy Sándor hadjáratairól irt munkáját már 1798-ban, ugy viszont Q. Curtiusét is 1803-ban e czim alatt: „Q. Curtii Rufi de rebus gestis Alexandri magni regis Macedonum libri superstites ad optimorum exemplarium fidem recensiti“ azon előszóval, melyet a koszorus Chys fenebbi jegyzetem szerint megrovott, kinyomatta — lehet-e köztünk magyarok közt csak egy is, ki mint olyat, mely e részben Q. Curtiusnak legrégebb, leghitelesebb kiadásaival egyszersmind pedig a tagadhatlan történeti igazzal legszorossabban megegyez, teljes gyönyörrel ne olvassa? Én ugyan önként megvallom kiváltképen örvendek, hogy alkalmam van, az ősrégi scythá történeteknek ezen, már is ismeretes valódi igaz gyöngysorát felmutatnom. Ezt ő (VII. k. 10 f.) így adja: „Superatis omnibus Ocho et Oxo ad urbem Marginiam pervenit (Alexander). Circa eam sex oppidis condendis electa sedes est. Duo ad meridiem versa, quatuor spectantia Orientem, modicis inter se spatiis distabant, ne procul repetendum esset auxilium. Haec omnia sita sunt in editis collibus, tum (t. i. macedoni Sándor korában) velut fraeni domitarum gentium; nunc (a macedoni Sándor után következett Arsacida parthusok idejében) originis suae oblita (elfelejtkezvén első eredetjükről; mert Cyrus alkotta őket a scythák ellen; időközben pedig elomladozván, macedoni Sándor ujittatta és szaporittatta azokat) serviunt, quibus imperaverunt“ — most azoknak szolgálnak mint uraiknak, kiknek ama rövid időközben, míg macedoni Sándor és az Ázsiai scythák között 328-ban Kr. e. az indiai szövetséges hadjáratra simultak egybe az ezt megelőzőtt legellenségesebb viszonyok, mint meg annyi parancsnokok szegeztek magokat ellenök. E váraknak, erődöknek mind Cyrus által lett első felállítatásuk, helyezésök s rendeltetésöknek, mind pedig macedoni Sándor által lett megujtatások s szaporítatásoknak ugyanazon egy főczélja iránt, nincs sem Arrian-

nus, sem Q. Curtius, vagy az úgynevezett Clitarchusok felekezetén állott legrégebbi írók között semmi különbözés, sőt annyira megegyeznek egymás közt e váraknak tropicus elnevezéseikben is, hogy midőn mások e várakat a scythák ellen fékül, zabolául (fraenum) mások záváár (claustrum, clusa, clausa etc.) gyanánt állítottaknak mondják, olyak is, kik Constantinus Porphirogenitus Savartoe asphaltit nem ismerik. A későbbi időkben a zár, záváár nevezet maradván a leggyakorlatiabb, legközönségesebb. Így mondja a parthus hun-magyar szittyákról irt befejező értekezésem 36-dik lapján idézett tudománydús Hyeronimus e szavait: „Oriens totus intremuit ab ultima maeotide inter glacialem Tanaim et Massagetarum immanes populos, ubi caucasi rupibus, feras gentes Alexandri claustra cohibent, erupisse Hunnorum examina.“ S az im eddig mondotak folytában, mi lehetne mi Béla király halhatatlan jegyzőjének alapos tudományosságát, a scytha régiségek tanulmányozására fordított gondját, s a történelmi igazhoz kötött legszorosabb ragaszkodását hangosabban dicsérhetné, mint e nagy honfinak az itt előre bocsájtott régi classicus helyekkel teljesen egybe hangzó e szavai: „§. 1. Ab Orientali vero parte vicinae Scythiae fuerunt gentes Gog et Magog „quas inclusit magnus Alexander.“ De sem Hyeronimusnak e helyét, sem Béla király jegyzőjének még a szent iratok által is támogatott iménti szavait tudós Horvát Istvánunk a „Rajzolatok“ nevezete alatt hires munkájába, melyet önmaga annak 144-dik §-ban világos szavakkal a régiség szószármaztatásainak, mint én gondolom, az ezt ugyan a legközelebb megelőzte 137-dik §-ban Casaubonus által magasztalt Magnum Etymologicon czimjének értelmében nevezte, egyáltalában nem vette fel. Ennek okát a gondolkozó, ha én nem mondom is, saját szemével látja rajzolataiban. Ő, t. i. feltett céljához: hős nemzete eredetének minél előbbi dicsőítéséhez igen is sebes lépésekkel sietvén, nem elégedett meg Constantinus Porphirogenitusnak e hires

szavaival: „Et hi etiam in hodiernum diem, de veteri Turcarum cognomine Savartoe asphali nuncupantur“ s jelesül e szavaknak egyedül csak a Savartoe asphali régi nevezetőknek igazolására lett használásával, ugyanazon munkájának 83-dik §-ban egész figyelmünket magára a Persia melléki, és Savartoe asphali hegyre — „melyen úgy mond, Dara-vár = Darkium vivhatatlan erősség épített“ kívánja szegeztetni. S csak ugyan így is áll Horvátoknak sajátságos új tana, melyre nézve voltak mindjárt eleinte többek „kik eféle magyarázatra az általa nyújtott történeti világosításokat igen is keveselték.“ Én pedig Jerney Jánosunknak még különös köszönettel is tartozom, hogy amennyire Horvátunk a dariai erődöt már akkor egy megvívhatlan várral is ellátottnak mondja, ennek ezen állítását helyettem már keleti utazásának 229. 234. lapjain oda igazította, hogy Justinus, jobban mondva Trogus Pompejus szerint: „Sabartoe hegyén még macedoni Nagy Sándor idejében sem volt épített vár, vagy erősség; hanem azt későbbben a parthusok első országos ura állította.“ Menjek-e még ennél is tovább? Ki már csak azt is sajnálom, hogy a történeti igaznak érdekében szoros kötelességemben állt e jeles hön történéseink közé csak ennyit is közben szólnom. Miről ma már, figyelmeztetve arra is, a mit önmaga Horvátunk munkájának 92-dik §-ban Lucanustól idéz, meg meg a mit Jerneynek keleti utazásának második kötete 320-dik lapján a clusa, clusura, clissa s egyéb ily szavakról hord elő, mások is ítéljenek; mert én, valamint e jegyzetem elejét Schmieder urnak Q. Curtius hitelessége iránt szolgáltatott legclassicusabb bizonyításával kezdtem, úgy legillendőbbnek tartom ezt aképen be is fejezni, hogy Q. Curtiusnak VII. k. 8-dik fejezetére fordítván figyelmemet, melyben ez a scytha követeknek macedoni Sándorhoz tartott beszédét önmaga is azon aggodalommal adja: „Abhorrent forsitan moribus nostris et tempora et ingenia cultiora sortitis; sed ut possit oratio eorum sperni;

tamen fides nostra non debet, quia utcumque tradita sunt, incorrupta perferemus.“ S épen e beszédre nézve tehát, nem tűnhetnek fel előttünk Schmieder urnak e jeles szavai elegendőképen : „Sunt, qui hanc Scytharum orationem vehementer laudent.“ Tőle önmagától, hogy személyesen dicsérje e beszédet — ismervén Schmieder urnak mint maga Q. Curtius, mint annak scythái ellenes kedélyét nem várhatjuk. Ő bizonyosan mind azt a mi tőle irántunk kitelt, nekünk Q. Curtius munkájának legtökéletesebb példányával adta; mert magát a macedoni Nagy Sándort lelkének valóságos nagysága szerint már a német irodalom másik dicsőtől a magas, a nemes szívű Heerentől birjuk, s így tudjuk minden felől, hogy a scytha követeknek macedoni Sándor előtt lett megjelenésök után nyomban kezdődött az ugyanazon nagy hős személyében egyesült macedoniak, és scytháknak indiai szövetséges hadjárata, s magával ezzel a hadjárattal kezdődött egyszersmind macedoni Nagy Sándornak a scythák iránt azon folyton folytatott kedvezése, miszerint a legkétesb, legvezedelmesb csatákat, a scythák vitézsége, s becsület érzésére bizta, s minden ily esetekben, önmaga személyesen vezérelte, a reájok váró kész diadalra. De erről miattam tartson kiki a mint neki tetszik, mert ugyanazon időtől kezdődött ő neki a scythák irányában egy másik sokkal kitünőbb, ragyogóbb kedvezése; az t. i., hogy a király válogatott hősei seregeiben (agemáiban) macedoni Sándornak minden egyéb népei között a legnagyobb számmal a scythák voltak, s ezek magokat a macedoniakat is sokkal felülhaladták. Miről a történeti igaznak önmaga Arrianus adja örök időkre a bizonyosságot, mert épen ő az, a ki a macedoniak nevében ez ellen panaszkodni nem irtózik.

¹⁾ A Dahistan nevű tartománynak eredete a dáha szittyák történetének önkénti természetes fejlődéséről teszi a legvilágosabb tanuságot. Nem csak Herodot, de még macedoni Nagy Sándor korában sem volt még Ázsiában ily nevezetű tartomány ismértetes; de azután, hogy a dáha

szittyáknak fénye Arsaces lett a régi pártos, vagy hogy Darius határozottabb kifejezésével éljek, a *Caucasusi Scytháknak* örök időkre választott országos ura, alig lehetne megmondani, ha a fejedelmi családnak volt-e nagyobb érdekében, hogy a véle szorosan rokon scytha nemzetség telepedjen körülé legszámosabban, vagy ezt ön természetes vonzódása nem ösztönözte-e erre még hatalmasabban? A Dahistán tartománynak eképeni eredete bővebb történetével s első határainak leírásával ismét St. Croix lepett meg bennünket az „*Examen des historiens d’Alexandre le grand*“ czime alatt 1804-dik évben másodszer kiadott classicus munkájának 830-dik s következő lapjain, melyeken e című munka is „*Analyse de la carte, des marches et de l’empire d’Alexandre le grand, par Mr. Barbier du Borage*“ olvasható. E becses nevekhez ma már szerencsések vagyunk a tudós Van der Chys koszorus nevét is fűzni, ki fencicsért munkájának 62-dik lapján oly tudománnyal folytatja imént említett elődjeinek értekezését; hogy jelesül a Dahistán név eredete, s fogalmáról alig látszik valami még kívánni való hátra. Ugyan ő az, ki IV k. 1-ső fejezetében az európai és ázsiai scythák közti lényeges különbségre utalva, az elsőbbséget illetőleg megjegyzi, hogy az általuk hajdan birt tartományokat jelenleg tatárok lakják.

5) Mennyi történeti kincseket hagyott légyen a parthus hun-magyar szittyák elődeinek egyik legnemesb barátja, a későbbi, de az elsőnél is tudományosabb, és a többiek közt is legbecsesebb Clitarchusa Strabo, azoknak hírók nevök becsületöknek védelmére, ugyanennek itt idézett czikkeiből is látjuk, melyeket én szinte, mintha attól tartanék, hogy még ezeket is ugymint a parthusok története, szokásaikról tüzetesen irt munkáját, elveszthetnök, szinte sietve halmoztam ide; pedig hátra van még, a mit a xanthius dáhákról legérdekesebbet emlitenem kell.

A scythák között bizonyosan a legelterjedtebbek a dáhák voltak; ezek között pedig minden időben azok a leg

jelesebbek, kik (XI. k. 9. 3. §.) már nemcsak xanthii, hanem egyszersmind „*aut pari*“ jól magyarul tehát páros dáháknak neveztetnek. E nevezet kétség kívül onnan tapadt reájok minden egyéb scythák között, mint-hogy sajátságos ős régi szokás volt náluk : párosan vagyis kettesen ülniök a lóra, ha csatába mentek, s arról egyszerre leugorván az ellenségnél megzavarni a rendet, s így neki a lehetséges legnagyobb kárt tenni. Ezeket a magyar páros dáhákat Béla király halhatatlan jegyzője mind Strabónak mind pedig Arrianusnak fenidézett tanúságaikba bizva alaposan mondta Don tői magyaroknak. És ezeket s a bakszeri szittyákat csak a Don vize választotta; s innét történt, hogy minek utána az a kapcsolat, mely az európai scytha király népeit még a cimmeriusok elűzésekor együtt tartotta, időközben mind inkább tágulván, macedoni Sándor ázsiai hadjáratának miképeni fogadása kérdésében, az ottani szabad mezei scythák irányában, már is minden vonzó erejét elvesztette; ezen időtől kezdve ők nemcsak szomszédai voltak a velök teljesen rokon gondolkozású bakszeri szittyáknak, de azokkal együtt már az arbellai ütközetben is Darius mellett állottak macedoni Sándor ellen, ez után pedig a scytha szabadság s becsület fentartása közös ügyében állhatatosan mint egy elválhatlan társaik voltak.

E szoros egyességnek a szomszédság, egyenlő rokon gondolkozás mellett, legfőbb kapcsa a közös nyelv volt. Ebből ime a dáhák részéről Strabo tartotta fenn számunkra a páros nevezetet. A sir szó Q. Curtiusnak, vagy épen már a görög Clitarchusnak tünt fel a bakszeri szittyáknál, mint ezt a parthus hun-magyar scythákról irt befejező értekezésem XXXVII. szakaszában említettem. Az mit a tudós Schmieder ur Varro után mond, hogy „a thraciaiaknak s capadociaiaknak voltak ily nevezetű föld alatti gabona vermeik,“ miből aztán azt következteti, hogy a macedoni Sándorral egy időben élt scytháknak ily sirjaik nem lehetek, csak azt mutatja, hogy ez a tudós ur a magyar nyelvet,

vagy mint ezt Cornelius Tacitus szerette egykor nevezni, a „parthicumot“ egy általában nem ismerte. A *sír* szó saját magunk édes nyelvének elvitázhatlan tulajdona, mint tiszteelve szeretett barátom s a magyar tudományos Akademiának egyik érdemduis tagja Fogarasi János ur a maga magyar és német szótárában kiteszi, ugyan azon tulajdonképi s tropus szerinti értelemben, s használásában a régi latin *urna* helyett, mint Lucanusnál.“

Coelo tegitur qui non habet urnam

Ovid. metamor. IV. 157.

Ut quos serus amor, quos hora novissima junxit,
Componi tumulo non invidetis eodem.

Ez a kifogása tehát a tisztelt tudós urnak még abban az értelemben is alap nélkül szükölködik, hogy mi után Strabo (VII. 4. 5.) szerint maga Thracia is az ő korában „kis Scythia“ nevezete alatt értetett az ürügyül vett távolsághoz sem kapaszkodhatik. Valamint azonban e szó iránt Schmieder ur a scythák Clitarchusaikkal siker nélkül aggatódzik, ugy viszont maga önként megengedi, hogy azoknak bizonyításához képest a „magnum desertum“ gaznak“ neveztetett már a macedoni Sándorral egy időbeli scythák által; a mint hogy fentisztelt kedves barátom szótára szerint is meg van még e szónak a régi jelentése is mái napiglan.

• 6) Q. Curtiust-e? vagy ennek a német irodalom diszére már 1648-dik évben feltűnt, 1670-ben pedig a leggazdagabb, fényesebb készüllettel ellátott hősét Freinshemet? vagy magát az ennél is tudósabb Schmiedert, a kitől azonban ez irodalmi méltatlanság származott, sajnáljam-e jobban? mert mind a hármat igazán tisztetem. Mint a scytha régiségek, — igénytelen, szerény árkásának ezt is kell érintenem: szabadjon helyettem az imént dicsért Van der Chys urnak, a mind kettőnk által vetekedve tisztelt St. Croix értelmében ez iránt mondott szavait is magaméivá tennem: „Q. Curtius Rufus — mondja ő — qui vixisse videtur reg-

nante Romae Claudio, non autem ut nonnulli voluere regnante Vespasiano, maximam partem historiae Alexandria se conscriptae mutuatus traditur a Clitarcho, quem fortasse totum saltem pro parte latine vertit. Curtius multa inprimis in geographicis turbavit, praecipuus illius error cernitur in iis, quae scripsit de latitudine Asiae ut dicitur minoris, inter sinum Indicum et Pontum Euxinum. Tot autem paginas jam fere inde a renatis literis de erroribus Curtii impleverunt, tamque elegantem caeteroquin scriptorem perstrinxerunt viri docti, nullam prorsus fidem ei habendam esse dictitantes; id quod tamen nimis audacter dictum mihi videtur, ut ego potius hoc loco non plura censeam. Quod autem ad geographica attinet: plane in Curtium conveniunt Quinctiliani, quibus utitur de Seneca Instit. Orat. Lib. X. c. 1. „multa probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modo curae sit, quod utinam ipse fecisset.“ Ennyit eddig a tudós Van der Chys, és mind ezt a halhatatlan St. Croix-nak értelmében mondta; pedig ezt maga a tudos Schmieder is nyilván magasztalta munkáiban; csak hogy önmagát még annál is tulbecsülte. Ugy ám: de egyik Arrianusomnak 1846-dik évi párisi kiadója, és az általam mindenkor csak különös tisztelettel említetteti szokott St. Croix között a „görög Clitarchus hitelessége fölött“ szint oly vita létezik, mint Q. Curtiusé iránt, Freinshem és Schmieder között csak imént érintettünk. Ennek a görög Clitarchusnak, a parthus hun-magyar szittyá maradványok, még pedig nem magának, hanem a történeti igazat vele együtt részrehajlás nélkül követte nagy nevü Trogus Pompejusnak, Diodorus Siculusnak, Q. Curtiusnak s mind ezek, s egyebek fölött Strabonak annyival tartozunk, hogy én a legméltatlanabb következetlenség nélkül el nem hagyhatom e vitának miben voltára is a mennyire lehet, legrövidebben kiereszkedni

A mit Müller ur St. Croix-nak meg enged csak annyiból áll, hogy Clitarchus macedoni Sándorral egy időbeli

volt; hogy továbbá Clitarchus a macedoni Sándor által viselt dolgokról commentárokot irt, melyek szerinte előbb láttak napvilágot, mint a melyeket Ptolomeus a Lagida készített. De St. Croix Quinctilianusnak a szónoki készütségről irt classicus munkája I. k. 75 száma alatt olvasható e szavait : „Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur — Clitarchusnak esze dicsértetik, hitelessége gyaláztatik“ e helyen, ebben az alakban a magyarázás első legtermészetesebb szabálya szerint, csak közönyösen vette. Viszont pedig ellenfele azokkal a görög írókkal azonosítja magát, kik a Stabo által csak imént megrovott gyülevész író sereggel együtt, mivel Clitarchus a macedoni nagy hőst csak úgy dicsérte mint embert, velök együtt pedig nem istenítette, s még Herculesnél is különb, nagyobb Istennek nem vallotta, mocskolták, gyalázták. Müller ur tehát Quinctilianusnak a keresztény számítás 40-dik évében született s Rómának csak imént érintett legnagyobb tudomány férfa is egykorú, s nálaknál bizonyosan nem kevesebb miveltségű írónak fenebbi szavait is nem közönyösen, hanem saját személyes itéletéül veszi. Mi pedig kedves hazámiai kövessük tovább is a magyarázásnak másik legtermészetesebb szabályát : halljuk magát a nagy írot a kérdéses szavak előtt, s utánok miképen szólt?

Quinctilianus e munkája I. k. 75-dik száma alatt a legjelesebb görög történészeket indul elősorolni, így kezdvén : „Historiam multi scripsere praeclare“ s a legkiválóbbakat Thucydidest és Herodotót legelőbb említvén ezek után Theopompust, ez után Philistust nevezi, s ez után jönnek fenebbi szavai : „Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur.“ Nyomban ezek után így szól : „Longo post intervallo temporis natus Timagenes hoc est vel ipso probabilis, quod intermissam historias scribendi industriam nova laude reparavit“, — hosszú időre ez után született Timagenes, ki már csak annál fogva is felemlitendő, hogy az azzal megszakadt történeti irodalmat új dicsérettel folyamatba tette.“

Igy adom én Quinctiliánnak e szavait magyarul, noha jól tudom vannak nagy nevű szerves tudósok, kik annak e szavait abban az értelemben adják, mely szerint a görög *classicus historia iróknak száma Clitarchusban* úgy megszokadt, hogy maga Timagenes is, noha macedoni Sándor történetében ötet szinte lelkiisméretesen követi, még is ezek közé nem számítatik, annál kevésbbé pedig az ez után elszaporodott, s mint láttuk Strabo által nagy részben megrovott görög történetíró sereg.

Ezeket Müller ur eddig úgy látszik mintha csak Quinctilianusnak fenebbi szavaira támaszkodva adta volna Clitarchus ellen; mert a többi amit itt önmagának Müller urnak szavaival adunk Clitarchusról, azok annak csak dicséretét foglalják magokban. Igy ő magát ez ellenkező értekezését is e világos szavakkal végzi: „Caeterum Clitarchus ex numero est eorum; quos in canonem historicorum grammatici Alexandrini receperunt.“ Ő önmaga bizonyítja, hogy a macedoni Sándorral irt munkájában azt mint Timagenes, mint Sisenna szorosán követik; hogy Cicero barátja Caelius Rufus ötet olvasásai gyönyörének, Plinius nagy hírű nevű irónak nevezik. Engemet ugyan maga Müller ur tanított a görög Clitarchusnak legnagyobb tiszteletére; mert midőn egy részről hitelességét okadatlanul ócsárolja, más részről ő mutatja meg ezen értekezésében legvilágosabban, hogy e tudomány férfinak emlékét még a keresztény század 6-dikában is a legnagyobb tiszteletben tartották görög honfi társai. Igy történt hogy Stobaeus is abba az erkölcsös, okos, velős mondások gyűjteményébe, melyel legalább az én gyermek koromban talán igen is korán kívánt bennünket az iskola megismerkedtetni, jó sokat, s mint csak most értem Müller urtól, Clitarchusnak e féle mondataiból vett által, mint p. o. ezeket: A mit igazságtalanul tettél, ha védelmezédkétszeresen vétkes vagy. A beszélők közt ne kívánj első lenni; többek után mi legyen hasznosabb jobban beláthatni. Barátid szerencsétlenségét a magadénak tekintsd, s boldogabb álla-

potodat közöld velök. Mint a rozsdá a vasat, úgy az irigye-
ket saját természetök emésztí meg. A kik pedig így gondol-
koznak, azokat bármely nemzetbeliek legyenek is, nemcsak
emberséges embereknek nevezni, de tartani is szokták már
ős eleink. Nálam azonban még ezeknél is mind öszvevéve
többet nyom az az egy maga, hogy Plutarchus a maga clas-
sicus biographiáiban úgy él Clitarchussal mint a legtökéle-
tesebb bizonyossággal.

7) Az olaszok legujabb, leghiresb történetirója
Cantu Cesar ur e már is majd minden nyelvre fordított
munkájában a scythákról is, a hunnokról is, és a magyarokról
is emlékezik. Van-e ezen megemlékezésében e híres írónak
valami? és mennyi köszönet részünkről? e kérdés elhatáro-
zása — egy ily nevezetes szerző irányában, önként elisme-
rem — magát a tudományos magyar Academiát illeti. A
mit ő e munkájának I. k. 15-dik lapján e szavakkal mond :
„Minden nemzet érzi, hogy saját hire-neve, becsü-
lete arányban van történetének érvényességével
és azért szent kötelessége minden olasznak ta-
nulmányozni a magáét első kezdetétől fogva e mai
napig;“ szivem legbelsejéből mondja Cantu Cesar ur a
parthus hun-magyar scythák, azaz saját magunk története s
becsületére is alkalmazva.

Értem tehát ötet, de ha elhallgatnám is, hogy midőn ő
Arrianusnak fenidézett világos határozott szavai ellenében
macedoni Sándornak Babylonban nem csak az ez által
különösen nevezett európai, hanem általában minden,
és így az ázsiai scythákat is hódoltatja, akkor önmaga
megvallja, hogy az európai és ázsiai scythák közt ez időben
már is fenállott ellenies viszonyokat nem ismeri;
magam érzem legjobban, mennyibe került, munkájának
egyéb részeire nézve is azt az általa is kimondott szent
kötelességemet teljesítenem, mely szerint itt egyenesen s
minden tétovázás nélkül kimondom, hogy elő-
deink, jelesül a hun-magyarok története iránt a vele

mint mondja, ugyanazon egy góth nemzetből eredt Jornandest nálánál sokkal méltányosabbnak, igazságosabbnak játom. Most tudom még mennyivel tartozom a magyar tudományos academia azon érdemdús fényes két tagjának, kiknek egyike a már 1858-dik évben hozzája irt nyilt levelemet szivesen elfogadni, a másika ezt ugyanazon évi új magyar Muzeuma VIII. füzetébe általvenni nemcsak, de külön is kinyomatni érdemesnek tartotta. A mit én itt a Góth, vagy ha a tisztos Grimmnek jobban tetszik, Géta Jornandes dicséretére mondtam, abból egy szavat sem húzok vissza, sőt de annak még nagyobb dicséreteül azóta, hogy az olaszok legújabb, leghiresb történetével megismerkedtem, kötelesnek érzem magamat itt még azt is felemlíteni, hogy Jornandes csak akkor már, miután munkájának a tudós olvasókra számított részében e nevezetes szavakat megírta : „Nemo qui nesciat animadverti usu : pleraque nomina gentes amplecti, ut romani macedonum, graeci romanorum, sarmatae germanorum; *Gothi plerumque mutuuntur Hunnorum*,“ a góthok többnyire a hunnok nevezetét kölcsönözik,“ ezenfelől pedig ugyanazon Jornandes a hunnok eredetére nézve teljes szívvel mind azokat, kik ezeknek eredetéről többet tudni kívánnának, világos szavakkal Trogus Pompejushoz, a parthus-scythák egyik legnagyobb, legbecsesb barátjához, s ez által a véle rokon gondolkozású görög és latin Clitarchusokhoz utasította; csak ezeknek előrebocsájtása után engedte meg magának, hogy, a mi más classicus íróknál sincsen példa nélkül, a pórnép kedvéért az ugyanez által a hunnok ördögös eredetéről koholt mesét is felhossa. Mit adott ezekhez hasonlót Cantu Cesar ur? amit adott, rövideden megmondom : ő eleintén — mint csak hamar észre vehetjük, merő udvariasságból megkülönbözteti a magyarokat a hunnoktól; mert azt elég nyilt szívű ezekről átaljában elismerni, hogy sem a mongolokkal sem a tatárokkal nem lehet őket azonosítani. De további előadásában a hunnokat meghagyja ördögös eredetök mel-

lett, a magyarokat pedig IV. k. 219-dik lapján Attila idejében az Ural hegyek és a caspiumi tengertől jött, s az olaszok által az Apocalipsis 20-dik fejezetében épen ezen időtájjra jövendölt rosz lelkeknek hitt népnek festi, s a Jornandes által a parthus hun-magyarok közeredete pajzsául ajánlott Trogus Pompejus helyett, még az ezzel teljes rokon gondolkozású Q. Curtiusnak munkáját is, ő tudja, mi-féle zárdai barát koholmányának hirdeti. Amit én itt csak ily röviden érinteni elégségesnek tartok. — A kik e sorokat olvassák, azok ítéljék meg, ha Cantu Cesarnak, mint maga mondja, egykori rokon földije Jornandes volt-e a fenidézett munkájában hálásabb a hunnok és Trogus Pompejus irányában, minr ő akár a hunnok, akár Trogus Pompejus, akár Q. Curtius iránt közönyösebb, mert azt nem lehet nem tudnia, hogy Trogus Pompejus és Q. Curtius két teljesen Clitarchusféle gondolkozótársak voltak. Mennyivel különbözik e híres írótól, a hunnokat bizonyossan mélyebben tanulmányozta szorgalmas Schaffarik az ő sláv régiségeiben, (a 269—272 l.), ki midőn a gothok királyának Vinitharnak az antok ellen elkövetett kegyetlenségét, s e kegyetlenségnek Balambér hunnok fejedelme által lett nemes megbozulasát említi, egyáltalában oda nyilatkozik : „Hogy mind az antok mind a slávok, akár önként akár kénytetve, mindig inkább simultak az ovatos hunnokhoz, mint az embertelen gothokhoz.“ S ez után számlálja elő a tartományokat, melyekbe sokan közülök, szinte a hunnok híres nevezete alatt telepedtek.

⁸⁾ A történetet én itt magának Arrianusnak (III. 28.) szavai után adtam. Ugyanezt a történetet Diodorus Siculus a görög Clitarchus szerint eképen írja le : „Hinc ventum ad justam aciem : ubi quum aequum praelii discrimen barbari effecissent, Dux ipse rebellium Satibarsanes galea suis manibus e capite detracta, quis esset ostentat, et siquis viri-tim secum dimicare velit, e Ducibus provocat. Huic provocationi Erigyus occurrit, et heroico certamine inito, victoria

cedit Erigyo.“ Most pedig barátim vessük egybe Diodorus Siculusnak e szavait Q. Curtiusnak ugyanezen helyével, s először is látni fogjuk, mily teljesen megegyeznek mind ezek a parthus hun-magyar szittyák történetének mind ennyi Clitarchusai magok között. Látni fogjuk továbbá, hogy nemcsak magok között egyeznek ők meg a történelmi igaznak valódi barátjai, hanem még Arrianussal is majd átalában mindenben, a hol ennek nincs mit irigyenie.

9) Vannak, kik máskép gondolkoznak; de én nyílt szívvel megvallom : épen kedvem szerint történt, hogy mind az, a mit én a parthus hun-magyar szittyák nők s hölgyek nemzeti sajtáságos legszebb koszorújául az amazonok ellen irtam, mind pedig az, mit a görög nyelvnek a magyar tudomány-egyetemnél jeles tanára a görög forrásokról a scythák történetéhez, s jelesen a sauromaták amazonai mellett adott, mind ezek a Magyar Tudományos Értesítő lapjain jöttek a magyar olvasó világ elejbe, majdnem egészen különböző értelemben. — Én ugyan ezennel bizonyossá teszem a jeles tanár urat is, hogy személyes tudományosságát, legjobb szándékát, valamint józan tanszahadságát is nálamnál senki sem becsülheti jobban; de úgy tartom, még ily szoros kiméletességgel is megfér azt egyenesen kimondanom, hogy midőn értekezéseinek e czime : „Görög források a scythák történetéhez“ először ötlött szemeimbe, akaratom ellen is eszembe jutottak, miket a graeca fidesről (a görög hitelről) még iskolás-koromban hallottam. Így Virgilius Aen. II. 49. :

Quidquid id est : timeo Danaos et dona ferentes.

Plautus Asinaria (I. 3. 46.) :

Diem, aquam, solem, lunam, noctem, haec argento
non emo;

Castera, quaeque, volumus uti, graeca mercamur
fide (hitelre semmit.)

Leginkább pedig azon számtalan helyeknek legelevenebb emlékezete lepett meg mint egy csoportosan, melyek-

ben Strabo jelesül a macedoni Nagy Sándor ázsiai hadjárataról írt görög történészek ellen abban az értelemben panaszkodik hogy „plerisque credere non est satis tutum“; mert azon helyeit, melyekben a nem igazt egy nyersebb szóval fejezi ki, nekem sem nem illik, sem nem szükséges használnom. De közelebb a dologhoz: nincs okom tagadni, mert hiszen jelen soraim, ha azokat olvasására méltatja a tudós tanár ur, bővebben is bizonyítani fogják, hogy Arrianust én is tanulmányoztam, s oly szoros ismeretségben állok vele, hogy tárgyamra nézve mind azon helyeit, mint classicusokat tekintem, melyek a nálánál régiebb Strabóval, Trogus Pompejussal, s az Augustus császár korában élt majd minden legnevezetesebb írőkkel, s magának Liviusnak is azon nemes gondolkozásával: „Hogy bizvást dicsérhetik a görög írók a szittyákat és parthusokat, csak ezeknek hírének névét Róma dicsősége elejébe ne tegyék“; továbbá Plutarchussal, és végre (értsük egymást) magával Arrianussal, nevezetesen pedig ennek a scythák irányában legfőbb figyelmet igénylő V. 12. 27. és VII. 6. szakaszaival meg egyeztetetők voltak. De egyebek között épen azt a helyet, melyet a tudós tanár ur a Magyar Tudományos értesítő II. k. 4-dik füzetében a szittyák történetéhez forrásképen különösen is ajánl, s e szavakkal ír által: „A parthusok scythá származásúak, s miután sokáig voltak leigázva; elpártoltak a macedonok uralmától — kiket Trajan a Rómaiak császára erővel megaláztatván, békét kötött velök, és maga rendelt nékiök királyt“ egyenesen kimondom, egyáltalában elfogadhatlannak találtam. S bár tudom, mennyit ígérek magamnak, mégis azt hiszem, hogy önmaga a tudós tanár ur önként visszahúzza Arrian e töredékének a szittyák történetéhez forrásul lett ajánlását, ha a két bythiniai főforrások között, előrebocsátván mindkettő természetének bővebb megvizsgálását, úgy határozza magát aztán az egyik vagy másik választására. Mind a két fő forrás, mint mondám, bythiniai Arrianus a keresztény számítás

100-dik évében született, s későbbben a historiáknak nyitott új forrást. Ötvenöt esztendővel későbbben született ugyan Bythiniában Diocassius, de ki az után az általa nyitott forrást egyenesen a historiai igaznak szentelte. Ennek ajánlására én a tudós tanár urnak egy szót sem fogok többet mondani, mint azt, hogy a világszerte tisztelt, nagy, s halhatatlan Gibbon Diocassius hitelességét Arrianusnak nemcsak e féle holmi töredékekből fejtett, de saját maga rendes forrásainak is elejébe tette. Ő tehát az, kinek szavait én a parthus hun-magyar scythákról 1860-ban irt értekezésnek 30. 31. 33. 50-dik szakaszaiban a legtisztább arany forrásképen idéztem; azóta pedig Arrianusnak a scythák iránti nagyobb hitelességéről, vagy a mi egyre megy, azok elleni kisebb irigységéről, sem máshonnan nem tanultam többet, sem a tisztelt tanár urnak kedves töredékéből, melyet, ha igaznak vesz is, bővebben megolvastván, alig láthat benne mást, mint hogy azt kívánta a jövő nemzedékkel elhitetni, hogy a Herodot koránál is sokkal régibb pártos nevezet csak a szittyáknak a macedonok uralmától lett elpártolásától vette eredetét.

Az amazonokra nézve a jeles tudós ur világosan a sauromaták amazonaival tart; én pediglen nem kívánván sem kedvét, sem tanszabadságát zavarni, viszont csak azt várom tőle teljes joggal, hogy e tanának előadása mellett a magyar tudomány-egyetemnél tanítványjaival egyszersmind és legelőször is azt, a mit Herodot a pontusi scytháknak minden egyéb ottani népek fölött kitünő józan természetes eszejárásáról, s az amazonok ellenében a szittyá nők s hölgyek családi rendes életökről egész magasztalással mond ezután pedig azon két philippicát, melyek közül az egyiket a nálánál későbbben élt Plutarchus hasonló ítélete megelőzésével Strabo XI. k. 5-dik f. 3. s következő szakaszaiban; a másikat újabb időkben a tudós Schmieder Q. Curtius VI. k. 5-dik fejezetéhez irt commentárjában közönségesen minden amazonisták ellen bocsátottak, közölni, s ezeket egy-

szersemind arra figyelmeztetni legnemesebb kötelességének tartani fogja, hogy a parthus hun-magyar szittyá nők mind a mellett, hogy a családi körben s természetes rendeltetésőknél állhatatosan megmaradtak, a hazát s nemzetet érte nagyobb veszedelem s szükség esetében (ez pedig a scythák első eredetétől fogva mindenkor így volt) a családbeli férfiakkal együtt, nem tehát az amazonok módjára külön táborokba válva, a legdicsőbb hadi tettek által tüntették ki magokat, minthogy sokaknak neveik mai napig is élnek a hálás nemzet emlékezetében.

Amazonaik tehát a parthus hun-magyar scytháknak a tudós tanár értelmében soha nem voltak; de a rendes családi élet karjai között sem hiányoztak soha nálok oly hadra termett nők, hogy még a rendkívüli szükségek esetére sem volt scythá elődeinknek okok a sauromatáknak amazonaikat, ha voltak, irigyleni. A scythá nőknek azon ős régi példái sem haltak még mai napiglan is ki, kikről Q. Curtius még macedoni Nagy Sándor ázsiai hadjárata koráról így szól: „Pudebatque libertatis majus esse apud faeminas, quam apud viros pretium.“ Végre tarthatnék-e jó hiszemmel számot a bocsánatra, ha elhallgatnám azon derék magyar nőket, kik a legközelebb mult századok azon részében, melyben szinte szokássá lett, hogy az álnok jószáglesők kikémlélvén az időt midőn a család feje s fiai hadban, vagy másféle kötelességek miatt hazulról hosszabb időig távol voltak, jószágukat felkérték, s épen ekkor kivántak azokba igtattatni, ritkán egy magok, többnyire a falubeli asszonyokkal együtt hajtották szét az akkorban divatozott ily orozás módjának eszközeit, s így több családoknak régi szállásföldrüket, örök jószágaikat a jelen veszedelemtől megmentették.

Tőlem tehát kedves barátim nem várhatta Télyf ur, hogy a scythá nőket, akár azokat, kik Herodot korában, akár a kik ez előtt, vagy akár mikor későbbben éltenek, Télyf urnak sauromata amazonaival felcseréljem; annál kevésbbé várhatta pedig azt, hogy Arrianust a scythák min-

den Cliterchusaiknál, sőt Plutarchusnál és Strabónál is később, mert Hadrian császár alatt élt, és a scythák ellen egyetlen egyedül a macedonok hire neve részére elfogult író, kivel együtt ő parthus elődeinket csak a macedonoknak leigázott gyáva népéül kívánja tekintetni, a történelmi igaz annyi classicus bajnokainak, vagy a ki egy maga mindezeknek egyes szellemét legtudományosabban, legszerencsésebben fejezi ki, az általam soha eléggé nem magasztalható nagylelkű Heerennek elejébe tegyem. Ennek szavai, melyekről kívánnom kell, hogy a tudós világ ismerje azokat, így hangzanak azon classicus munkájában e czim alatt Handbuch der Geschichte der Staaten des Alterthums 4. Abschnitt „Die Ueberlegenheit seines Genies (Alexanders) zeigt sich vielleicht in nichts so sehr, als in der Erhebung über alle National-Vorurtheile, worin auch eben deshalb seine Macedonier ihm am wenigsten nachkommen konnten“ a mi, ha nem mondom is, Arrianusról van értve.

¹⁰⁾ Mi pedig mindent, a mit Arrianus eddig a macedoniak hire neve féltése miatt a történelmi igaz, és a scythák iránt méltányosb annyi Clitarchusok ellen vétett, elengedhetjük nékie azért az egyért, hogy e nevezetes várostromra nézve, mely annálfogva-e, hogy az ide vonult felek igen sokak, vagy hogy igen tekintélyesek voltak, vagy akármi más ily feltűnő oknál annyira érdekelte magát macedoni Sándort is személyesen, hogy mint főlebb mondók, nappalónként önmaga, éjjeleken pedig legnevezetesebb tábornokai ügyeltek az ostromlás folyamára; ő (Arrianus) ki, mint kiki láthatja, sem a scytháknak általában, sem pedig különösen Oxyartesnek a scythák fenmaradt legkedvesebb népemberének nem volt barátja, mintha maga magán tett volna egy pillanatig erőszakot, egyenesen elismeri, hogy e várostromnak az önmaga által elbeszélte legnépiesebb módon, azaz kinek-kinek személyes beleegyezésével lett feloszlása ugyan Oxyartes által eszközöltetett, mint macedoni Sándor-

nak, mint az ostromoltaknak legnagyobb megelégedésére; még pedig ő a nagy népember ezzel a legnevezetesebb vár ostromának általában érdekes kérdésével, feloldozta egyszersmind azt a még nehezebbnek látszható csomót is, mely a jelen ostromban nem foglalt egyéb scythákat Sándortól visszatartotta, ugymint a kiket a vár ostromának vége szakadván, azonnal az előbbi ostromlottakkal együtt Sándor fővezérlése alatt India felé kelni látunk. Mikép történhetett ez? azt Arrianus saját általlátásunkra bizza, vagyis inkább maga a dolog már magában oly világos, hogy azt nékem csak egyszerűen elmondanom kell, az ítéletet bizvást magára a gondolkozó olvasóra bízhatom.

Oxyartes a scytháknak legkedvesebb népembere, egyszersmind pedig legbölcsebbike — mondjuk ki egyenesen — nemzetének szellemi magasabb fejlődése s haladása irányában valóságos második Anacharsisa, tökéletesen meg volt arról győződve, hogy, ha ő az ostromlottakat és azoknak példája által többi scytha hazafitársait arra bírhatja, miszerint ezek macedoni Sándornak indiai hadjáratában részt venni önként ajánlkozzanak, ezzel magát macedoni Sándort, a hir és névnek általa óhajtott tetőpontjára, ön nemzetét pedig az erre várakozó jobb, magasb, s hozzája méltóbb jövődjé elejébe vezetni fogja. Minden tehetségét tehát e céljának elérésére fordította. S ennek elérése nem is került sokba egy nemzetnél, a mely sajátos jőzan eszejárásánál fogva is könnyen átlátta, hogy az indiai hadjáratban macedoni Sándor vezérlése alatt csak egy oly pálya nyilhat nékie, melyben saját vitézségét s becsületszeretét kitüntetheti; mások pedig abban még szerencsét is láttak, hogy e képen Sándor világhirü macedoni hadaival, s a mi legfőbb, magával ezzel a hadviseletnek akkori legnagyobb mesterével legközelebről megismerkedhetnek, s ezen ismeretségi tapasztalást jövődjé hasznára fordíthatja a nemzet. Oxyartes tehát elérte hős nemzeténél saját legnemesebb célját, mert az ostromlottaknak e végzését (oly nagy tekintélyök volt

ezeknek nemcsak macedoni Sándor, hanem a többi scytháknál is), ezek a magok mihez-tartásának is legbiztosabb szabályául vették, s elfogadták, még pedig úgy, mint már is mondtam, hogy nemcsak az ostromlottakat, hanem a többi scythákat is Sándornak minden további rendelete, vagy parancsolatja nélkül, azokkal együtt látjuk, még Arrianusnál is, macedoni Sándort Indiába követni, hogy e végzéseknél bölcsességét, s annak jól számított következeit vitézül ki vívják; mert csak egy ily hadjáratban, s ily hadra termett nemzet szerezhette meg magának azon további ismereteket és tapasztalásokat, melyek őt képessé tették, hogy azon országok közt, melyeket macedoni Sándornak egykori tábornokai ennek csakhamar következett elhunytával idegen földön állítottak, ők is magoknak ezen újdonság új királyok előre számítása, néhányoknak pedig nyilván akarata ellenére is, az új Parthusországot az Arsacidák országát alkották, mely Herodot régi Szittyországával egybevetve, minden részében a haladás, mivelődés, emberszeretet, vallástürelem félreismerhetetlen jeleit viselte, s Róma hatalmával akkor vetekedett legdicsebbben, mikor, hogy a tudós Schmiedernek saját szavaival éljek, a most érintett egyéb új országok közt a Ptolomeusé volt az utolsó, mely Augustus császár alatt római provinciává lett.

¹¹⁾ Azok a valódi nagy hazánkfiai, kiknek napjainkban a Magyar Egyetemes Encyclopaediának munkába lett vételét s szerencsés haladását a leghálásb szívvel köszönjük, önmagok voltak bizonyosan, kik azt kívánták, hogy e nevezetes nemzeti munka adja Anarcharsisnak is — Herodot pontusi szittyai azon legfőbb díszének, kit a parthus hun-magyar szittyá maradékok, minden tekintetben, e nevezetőkkel együtt öröklött teljes magokénak tartanak, méltó rajzát adja a magyar irodalom becsületére. Egy cikket e címmel a Magyar Egyetemes Encyclopaediának 3-dik kötete hozott. Vajha ezt ennek szerkesztője azokkal, csak azokkal a szakokkal hozta volna, melyekkel Anacharsist Herodot saját

halhatatlan munkájának IV. k. 46. 75. 77. Strabo pedig VII. k. 3. 8. fejezetében adták; mert most épen Anacharsisról, s épen a magyar Encyclopaediában egy oly czikk áll, mely nem lehetett volna más, ha Herodot fenérintett munkája, jelesül pedig annak fennidézett könyve 79-dik fejezetének daczára lett volna írva, pedig a mit ez itt mond, azt mondja Plutarch is, szóról szóra bizonyítván, hogy t. i. a scythák a legrégebb időktől fogva azt szeretik a görögöknek felhányni, mely nyilván észellenies legyen: azt Istennek tartani, ki épen azt kívánja saját tiszteletéül, „hogy a borban eszelőssé legyen az ember.“ A scytháknak e közmondássá vált sajátságos gondolkozások ilyképen bebizonyítva lévén mindenfelől, kivel fogja a magyar Encyclopaediának e czikke Anacharsisról azt elhítenni, hogy ez Görögországból lett visszatérése után a görög Bachus tiszteletét kívánta volna ünnepelni, miután nemzeti Anacharsisunkról, mint Herodot okadatosán írva hagyta, teljes bizonyosan tudjuk, hogy ez messzünen sem Bachusnak, hanem az Istenek anyjának tiszteletét szándékozott ünnepelni.

Van a magyar Encyclopaedia e kötetének még egy czikkelye, mely az Anonymus Belae Regis Notarius czime alatt főképen ellenem, jobban mondva a Sajónál hazájáért dicsően elvázott Mátyás esztergomi érsek ellen van intézve, ki mint II. András király korán megkoronáztatott fiának Bélának, atyja által az akkori országnagyok legbölcsebbjei tanácsa szerint nevezett jegyzője, a VII magyar vezérekről szóló halhatatlan munkáját még akkor, tehát rendes hivatalos foglalatosságai közben írta. E czikk pedig a 19-dik századnak második felében azt kívánja a magyar általános Encyclopaediának olvasóival elhítenni, hogy ugyanezt a munkát, ugyanezen tartalommal már III. Bélának egykori Petrus Paulus notáriusa írta, nem ugyan még mint notarius, hanem sokkal későbbben, nem is itthon, hanem Bécsben; mert — ugymond — ez a Petrus Paulus csakhamar erdélyi

püspök, az után spalatói érsek lett. Innét a velenceiek akkori békétlenségök miatt, 1188-dik évben Magyarországra visszatért, s itt kalocsai érsekké neveztetett. De a velenceiek kibékülése után 1191-dik évben ismét visszament előbbi spalatói érseki székébe, s onnét csak Imre kivánságára jött vissza Kalocsára. S mint kalocsai érsek Imre király 3 éves fiát Lászlót megkoronásván, Imre halála után ennek özvegyét és kisedét Bécsbe, mint az ezek s feleik által választott menedékhelyre követte, s itt 1206-dik év körül írta volna, szóról szóra azt a halhatatlan munkát, melyet Mátyás későbbi s nevezetesen II. András Béla fiának, mint még ifjú királynak jegyzője készítet, azon blacus és Halicia s Lodomeria nevezetekkel, mint III. Béla idejebeli ujságokkal kíván bennünket e czikk szerkesztője meglepni, ő már a maga korában, mint egészen szokássá váltakkal élván.

E czikk tehát egy egészen külön, sajátságos és merő gondolomféle szabályt követ. Nem is lehet ennek minden gondolkozó olvasója előtt, jelesen azon helyének önként különösen is fel nem tetszeni, melyben a halhatatlan munka valódi szerzőjének Mátyás érseknek Sajónál lett elvéréstől egészen megfélekezvén (e cikke 6-dik szakaszában) azt rója fel hanyagságképen: „Hogy a IV. Béla alatt itt lakó kúnokról szót sem említ, pedig tudjuk, hogy ezek gyanúban lévén, miszerint a mongolokkal együtt tartának, igen kellemetlen viszonyban éltek a magyarokkal.“ Ezen megrovás méltatlanságáról önként megítélheti a gondolkozó olvasó, mily alapossággal légyenek e czikk egyéb részei is szerkesztve. Én bizonyosan csupán csak a magyar történelmi igaznak legszentebb kötelességemben álló tiszteltétből, s csupán csak a jövő elfogulatlan nemzedék számára jegyzem itt meg, hogy annak a királyi halhatatlan jegyzőnek, a ki nekünk a VII magyar vezérekről irt nagybecsű munkáját örökségül hagyta, sajátságos jellemző tulajdona az volt, hogy legfőbb, legszentebb kötelességének tartotta

nemzetének, és pedig nemcsak a hun-magyaroknak, hanem azok elődeinek a scytháknak becsületét is, jelesül a híres olasz történész Cantu Cesar által ellenünk felhozott Apocalipsis 20-dik fejezete ellenében védelmezni, mert hiszen ugyanannak ezen értelemben irt e szavai : „Jure terra Pannoniae pascua Romanorum dicebantur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungariae“ ma már a magyar köznép előtt ismerősek. Ennek a királyi jegyzőnek e miatt baja is volt a római székkel, de a mely az esztergami káptalan azon követségének közbenjárására, melynek feje az ő egykori oskolatársa s egyszersmind ezen káptalan tagja Nicolaus Praepositus de Scepus volt, könnyen megengesztelődött. Én tehát nemzetünk becsületének egyik legéberebb őrét, bajnokát tisztelem e királyi jegyzőben, és ennek tős gyökeres magyar eredetéről nemcsak magam nem kételkedem, de mai nap már kételkedni is vétéknek tartom. Viszont pedig arról, hogy III. Bélának Petrus Paulus notarius magyar származású volt-e? magam vagyok, a ki már csak annálfogva is kételkedem, mert a kettős keresztnevek III. Béla után sem voltak nálunk magyaroknál kedvesek, az előtt pedig, gondolom, e czikk szerzője sem fogja követelni, hogy elődeinknél szokásban voltak. Mátyás érsek Bélát, sem azon időközben, míg jegyzője volt, s e munkáját irván, minthogy a szűkkezéségre igen is hajlandónak tapasztalta, e hibájára több helyeken félreismerhetetlen szavakkal figyelmeztette; sem midőn atyja halála után valóságos király lett, ő pedig Sajónál elhalván, annak odábbi életét, melyben magának a gloriosissimus nevezetet szerzé, meg nem érte, előre annál kevésbbé nevezhette gloriosissimusnak, mert azt önmaga személyes tapasztalása szerint sem ismerte másnak, mint a milyennek azt, a sajói vész után, Rogerius in miserabili carmine eleven színekkel rajzolta. Ezt megjegyezvén : ki lehet e czikk figyelmesb olvasói közül, kinek e czikkben továbbá különösen fel ne tűnjék, hogy midőn tüstént legelső 6—7-dik sorai-

ban egyenesen megismeri, hogy a munka nem annak első szerzőjének kézírata, mégis a másolatnak akármely más kézzel irt előszavaiban olvasható gloriosissimus szóra és az ott látható nagy P és N pusztá betűkre fekteti indokolatlan álokoskodásait, ugyanint a melyekben sem az ifjú királyt, az atyjától kapott pecséten nyilván junior Rexnek nevezett Bélát a valóságostól, sem annak notariusát az ezétől, sem a történeti igazt a mondától nem különbözteti. Viszont pedig Mátyásnak az esztergomi érseknek s egykori királyi jegyzőnek — nemzetünk hire neve, becsülete ismerős őrjének, védjének — nemzeti irodalmunk egyik azon legrégebb s kiváló diszének, ki roppant olvasottsága mellett honfitársai felvilágosítása végett a legnépiesb irálymodorra ereszkedett — e nagy államférfinak s tudománydús magyar főpapnak hitelessége különböztetésében oly elbizott merészséget enged magának, melyen, hogy többet ne mondjak, mind azok, kik előbbi értekezéséből a nagy hirű s tudományú Kerchelich Ádám Boldizsárnak e királyi jegyző emlékének dicsőítésére mondott szavairól emlékeznek, a jövő elfogulatlan nemzedékekkel együtt csak álmélnokdni fognak.

¹²⁾ A történelmi igaznak valódi barátjai, kik macedoni Sándornak a scythákról volt saját itéletét, személyes meggyőződését önmagától e nagy hőstől, e legfőbb, legilletékesb bírótól kívánják tanulmányozni, nem pedig az elfogult Arrianustól vagy a kiknek elfogultsága ellen még ez is panaszkodik, és így a nálánál is elfogultabb görög irók üvegcsőjein látni, szokott kegyeletökkel veendik tőlem, ha Nagy Sándornak az agema nevezete alatt értett válogatott legjelesb vitéz seregéről szólok előbb egy-két szót. A mit én annál örömostebb teszek, mivel valamint odafen a hires Cantu Cesarnak e szavait — „minden nemzetnek becsülete arányban áll története érvényességével“ legbel-sőbb meggyőződéséből dicsértem, úgy kívánom, hogy ezek szerint ítéltesenek meg nem csak jelen igen csekély soraim,

de a scytháknak becsülete is. Magának Arrianusnak *Tactica* című munkája szerint is a macedoniaknak még Sándor atyja idejében csak egy remekül képezett s gyakorlott gyalogságban (phalanx) állott saját hadi erejük. A lovasságot leginkább szövetséges népek, s nevezetesen a thessaliaiak adták nékiök a legkülönbet, a mint hogy a Dariussal volt gaugamelai ütközetben is, Parmenio csak ezeknek köszönhetette egész szerencséjét. De már Fülöp gondoskodott arról is, mikép lehetne honfi macedonokból is ilyes biztos lovas sereget készíteni? s ezt maga válogatta országának legjelesb családjából, s azoknak erre legalkalmasb ifjaiból, kiket azután fia Sándor rendes osztályokba sorozott, legbiztosabb hős barátjai parancsnoksága alá bizván őket. Ilyen volt az ő uralkodása alatt első Philotas. Az után nem egy, hanem egyszerre Clitus és Hephaestio voltak, kik által egy lovas-testületet képeztetett, méltót arra, hogy e testületnek tagja a király barátinak, bajtársinak (pajtásinak) neveztetettek. Ezeknek szolgálata nem csupa testőri, hanem a király környékében teendő különféle hadi, s a király személyes megbizásából kormányzási foglalatosságokból is állott. Óvatosan kell tehát Diodorus Siculusnál (XVII. 64.) e szavakat olvasnunk: „Hos quinquaginta amicorum Regis Macedoniae filii ad custodiam Regii corporis a parentibus destinati comitabantur.“ Az indiai hadjárat alatt öt osztályokból állott a lovasságnak ezen agemája s minden osztály mintegy 300 főből; mert volt a gyalogságnak is a maga külön agemája, s ennek külön osztályai, melyekre nekünk nem szükséges ereszkednünk. Mindezen megkülönböztetéseket kizárólag csak magoknak kívánták a macedoniak fenntartani, s ezekkel együtt, mint világosan látjuk, Arrianus is. De Sándornak a szittyák iránti igazság- s méltányosság-szeretete, állami bölcsesége, Oxyartes tanácsainak tekintélye személyes érdem szerint osztatta azokat több scytháknak, mint macedonoknak. A mit én itt nem annyira a scytháknak ez indiai hadjáratban úgy is önként feltetsző vitézségöknek,

mint leginkább s főképen a macedoni hős azon valódi magas nagylelke dicsőítésére említek fel ily világos szavakkal, mely a scythák érdemének megjutalmazásában, és saját igazságszeretete gyakorlatában még a macedoni nemzetiségnek tekintete által sem hagyta magát lekötteni. Oly igazak a nagy Heerennek saját magának, mert senki régiebb sem görög, sem latin írótól nem kölcsönözött, hanem önmaga meggyőződéséből merítettek, azon valódi classicus szavai, melyeket imént már is a VIII. jegyzetemben hazafui hálás örömmel általírtam.

¹³⁾ Vannak magyar íróink is, kiknek Béla király halhatatlan jegyzőjének Gog és Magog nevű ősrégi scytha népei nem tetszenek mind amellet is, hogy ezek a szent iratokban is mint a legharcziasb népek tűnnek fel. Ezeket kérjük, üssék fel a St.-Croix classicus munkájának 182-dik lapján idézett alcorant és Mairici arabs írónak helyét; s látni fogják, mely méltán maradt fen a chinaiaknál épen a Gog és Magog nevű szittyá elődök emléke.

¹⁴⁾ „Projiice tela manu sanguis meus!“ kívánnám én Virgiliusnak e szivre ható szavaival mind azoknak a magyar tudósainknak egyenként mondani, kik közül mások Mátyás esztergami érsektől mint Béla király egykori halhatatlan jegyzőjétől mindenben, a mi Magyarország teljes megállapodását megelőzte — egy eddig a magyar irodalomban hallatlan példa nélkül — minden hitelességet megtagadni kívánnának a magyar általános Encyclopaediának egyik cikke szerint: mások, kik nékie még azt is, mint valami meg nem gondolt alaptalan merénnyt vetik szemére, hogy a Gog és Magog legrégiebb, legharcziasb scythá nemzetségeket, melyek mint ilyenek a legrégiebb szent iratokban is minden egyebek fölött hiresek, felemlítette. Nagy, kétségkívül igen nagy Mátyás érseknek olvasottsága, tudományossága, magas lelke s nemzeti becsületérzése közt, melyért szinte egy magáért élt halt, — és egy olyan egyén közt a különb-

ség, ki sem a Gog és Magog scytha nevezeteket, sem Josephus Flaviust a keresztény számitás szerint 37-dik esztendőben született és a Vespasiánok korában élt, világszerte becsült tudóst, s ennek a Magog, vagyis scytha nemzedékről itt felhivott bizonyítását nem ismerte. Nem mondhatta volna alkalmasb időben a magyar Academiának érdemducs titkára, szeretve tisztelt barátom Szalay e minapi szavait : „Még sok szereznivaló érdem van hátra — fel! számotokra virít a borostyán, érdemeljétek meg!“ Ti, kivált általam annyiszor s oly édes bizodalommal felszólított elfogulatlan magyar nemzedék! Ti előttetek nyitva állanak a parthus hun-magyar szittyák történetének két aranytisztaságu forrásai, Plutarchus és Strabo; és a scytha történeti igaznak ismét nem egy, hanem két legnevesebb lelkü Polybiusai, St. Croix és Heeren, kiket Ti még ép erővel, nem vándorbotra támaszkodva használhattok! Tőlem fogadjátok még e megjegyzést jó szivvel, hogy a szent iratoknak az a lapja, mely a Gog és Magog szittyá nemzetség hírét, nevét, hatalmát hirdeti, még e verset is foglalja magában :

„Hozzája Gomer és ennek minden hadai, a Thagazma házzal, a mennyiben ez éjszagnak fekszik, minden hadaival. Igenis, te egy nagy népet vezényelsz magaddal.“

De ezen szavakra már is Heeren, a szittyá történeti igaznak egyik imént dicsért leglelkesebb barátja tette a kezét, hogy ezeknek magyarázásával scytha eldődeinek méltányos emléket, magának pedig s tudományosságának hervadhatlan koszorut készítsen.

S most már kedves véreim! barátim! jóakaróim! engedjétek meg a Béla király halhatatlan jegyzője által a magyarok előidejőkről készített arany munkának valóságos történetét is elbeszélnem.

A Gog és Magog ősrégi scytha nemzetségek még akkor is virágoztak midőn János titkos látásának (az Apocalipsisnak) 20-dik fejezetét írta. S egy nép sem rettegett a

Gog és Magog nemzetségektől jobban, mint Ezechiel prophétának, azaz Izraélnek népe — az a nép, melyről Cornelius Tacitus, a komoly nagy író, s a parthusoknak egykori szinte megbecsülhetetlen barátja (hist V. 8.) bizonyítja, hogy Antiochus ezt a népet minden gyűlöletes szokásaival együtt eltörteni, vagy egészen görögökké változtatni teljesen eltökélte volt, de e határozatának végrehajtásában az arsacidák országának függetlensége miatt, ezek által indított háboru közbenjöttével akadályoztatott. A nélkül tehát, hogy akkor akár magok a scythák, akár a parthusok okot adtak volna Izraél népének a panaszra, nekünk Ezechiel prophetának azon átokkal elegy jövődöléseit melyek a szent iratokban az ő neve alatt a 38 és 39-dik fejezetekben foglaltatnak, az Apocalipsisnek 20-dik fejezetével — — — melylyel én, egyenesen megvallom, csak a minapában Cantu Cesar olasz történetének olvasásával ismerkedtem meg némileg, szoros kötelességünkben áll, egész szigorral egybevetni; mert csak a szent adatoknak egybevetésével lehet azt felfognunk, mily forróan karolta fel Mátyás érsek nemzete becsületének azokban fenforgott ügyét, s szorosan ragaszkodván a történeti igazhoz és ősi hagyományokhoz, ezekkel megegyezőleg ugy kapcsolja össze Magogot a hun-magyarokkal, hogy midőn épen akkor, mikor az Apocalipsis 20-dik fejezete szerint a Gog és Magog scytha nemzetség vésznapjainak bekövetkezni kellett volna, ezeknek közvetlen maradékainál a szent királyok váltották volna fel a szent vitézeket. Mátyás a magyar előidők történetéből egyszersmind Bossuet és St. Croix tanát (St. Croix Examen critique des anciens historiens d'Alexandre le grand IV-ème section) megelőzvéen, az örök gondviselésnek egy leghálásb hymnust készített, melynek épen 20-dik fejezetében kivált képen jól állnak e szent szavak : „Bene implevit Dominus in Almo Duce et filio suo Árpád prophetiam, quam cecinit Moyses propheta de filiis Izrael, dicens : et locus quem calcaverit pes vester, vester erit.“ Igen is idétlen tehát azon gúny-

mosoly, melyet a nagy férfúak amaz okoskodása: „Mivel hát az álmodást magyar nyelven almnak mondják, s az ő eredete által vala megjósolva, azért nevezték magát is Amosnak vagy latinúl Almusnak azaz szentnek, mivel nemzetségéből szent királyok és vezérek valának születendők“ némely írónál keltett; mert az első szokást: az álmom szóból Álmos családnévnek alakítását derék Jerneynek keleti utazásának több helyein egykor divatozott nemzeti szokásunknak bizonyítja; másik magyarázatának indokára nézve pedig épen a dicső St. Croixtól tudjuk, hogy a zsidó nép a szentírásnak fenidézett két helyét oly értelemben vette, mintha a harcra termett scythák e helyeken saját gyáva nemzetük védelméül örökre megátkozva lettek volna; egyenesen e szent írásbeli helyeknek ilyképeni magyarázata ellen óvatkozik tehát az ugyanazokkal már is ismerős, tudós, halhatatlan jegyző, midőn fejezetének utolsó szavaiban rövideden csak ekképen nyilatkozik: „Hogy ily kárhozott nemzetiségből szent királyok és vezérek nem valának születendők.“ Én épen azon értekezésemben, melyet a bécsi Katholische Zeitung kénye szerint ostoroz, idéztem a historiai igaz kedvéért a német irodalom egyik régi díszének Albricusnak szavait; ha immár ezekkel a halhatatlan jegyzőnek fennebbi előadását összevetjük, látni fogjuk, mennyi nemzetiség, mennyi becsület-érzés, mennyi történettudomány ragyog mindenfelől tanulmányunkra? mert a mi magát a dolgot, azt t. i. hogy Álmos volt a magyaroknak első fővezére és az Árpád házból született királyaink ősatyja, illeti gondolom, arról még a bécsi katholikus Litteratur-Zeitung sem kételkedik.

¹⁵⁾ A szittyá régiségek kedvelőinek nem ajánlhatom eléggé a nagy Heerennek a Handbuch der Geschichte der Staaten des Alterthums czim alatt irt classicus munkáját. Ebben láthatja legrövidebben, s mégis teljesen, miképen mind a parthusok, mind a bakszerieknek országa szinte egy időben ugyan, de azoké az imént dicsért józan népész által, és, mint láttuk, nevezetesen a dáha-szittyák kitüntetésével

támadt, a bakszerieké pedig az által, hogy a nálók volt syriai helytartó maga tette magát függetlenné s a bakszeriek királyává. Ezeknek királyai tehát folyton görögök, viszont pedig a parthusokéi a velök egy nemzetbeli Arsacidák lettek, kiknek emléke a mai napon is virágzó országos ur felséges nevezetében él. Midőn én a parthus hun-magyar szittyákról írt 1860-ik évi értekezésem 43—60-ik lapjain a parthusok surenája és megye-ispánjairól szoltam, akkor még a nagy Heeren e jeles munkájával nem voltam ismerős. Ennek e velem megegyező tana által tehát kétségkívül kedvesebben lettem meglepetve, mint azzal, mit Jerneynek kel. ut. 2-ik kötetének 171-ik lapján akkép közöl velünk, hogy a megye-ispánoknak nevezetét már a scytháknak őskorában elismeri ugyan divatosnak, de nyomban ezután a satrapa nevezetet egyenesen a sátor-apa gyök-szavainkból származtatván, ennek a megye-ispán jelentésével egészen synonym értelmet kíván adni; de én őt ebben emnyire nem követem; a minthogy a Darius Histaspes korából fennlevő ékirásos emlékeknek a magyar irodalommal lett megismertetését én bizonyosan Jerney urnak irántunk egyik legkitünőbb érdeme gyanánt hálásan veszem; de ezt is saját komoly tartalma körében.

Ennyiből áll, a mit én Mátyás érseknek példájára nemzeti becsületünk ügyében megjegyezgetni hazafiui szoros kötelességemnek tartottam, legnemesb jutalmamat abban helyezvén, hogy első vagyok, ki hálás szízzel elismerem, hogy Plutarchus és Strabo, St. Croix és Heeren helyettünk dolgoztak, érettünk s nemzeti becsületünkért! S e részről én még a Justinianus császár korabeli regés íróknak is hálásan felemlitem jelesül azon érdemöket, hogy közülök Jornandes Attila fiáról szólván, a huni várnak emlékét fentartotta; de még ennél is felebb ment a túdós Agathias, ki (III. k.) Onogoris váráról ezeket írta: „Onogoris vero hic locus ab antiquo id cognomen sortitus est. Hunnorum namque antea fuerat, qui et Ono-

guri dicebantur.“ Ugyanezen tudós író pedig egy más helyen, (V. k.) mint én tartom, a merő elvitázhatlan, mert következetes történeti igazat adja, midőn így szól: „Hunni quondam circa lacum Maeotidem loca incolere in Arceturum potius versi, ut barbarorum caeterae nationes, quae, quod infra Imaum montem Asiam insident, hi omnes et scythae et hunni vocitabantur, seorsum tamen et per generationes.“ Így neveztetnek már Priscus Rhetor, Procopius, Agathias, Menander, Theophilactus, Theophanes, Cedrenus, és a Kelet történeteiben méltó hırnevet kiérdemelt Hammer-Purgstallnál a hajdani kazarok vagyis sabirek; Faustus Byzantinus és ugyan Theophanes és Procopiusnál pedig az általunk többször említett szittyá massagéták, ismételve húnoknak, mint ezt derék Jerneynek kel. utazása II. k. 243. és köv. lapjain részletesen kimutatta; de mindezeknél érdekesebb, mert a historiai emlékek legelső kezdetihez felérő a Darius Histaspes korabeli persa ékiratok tanúsága, melyekben Lassenak: „Die altpersischen Keilschriften von Persepolis“ czimű tudós munkájában adott magyarázata szerint a Sapardia tartomány mellett a Hunae népek neve előfordúl.

Most pedig engedjétek meg Plutarchus macedoni Nagy Sándorról, s ezzel egyidőbeli scythákról jelen igénytelen soraimat ugyanannak szellemében azzal végezmem, hogy itt az ideje is, helye is nyílt egyenességgel, bizonyosan, sine ira et studio akárki irányában is — és így egyetlen egyedül a történeti igaz legszorosabb érdekében magunk között megvallanunk: hogy valamint Arriánt, nem csak a macedoni Sándorral már is kibékült scythák, hanem, de sőt inkább Sándor személye ellen is, az ezen kibékülés után következett szövetséges indiai hadjáratban, az általa tagadhatlanul kitüntetett hős scythák miatt, szintugy mint Taxiles egyik indus fejedelemmel általa kötött legnemesb szerződés folytában a macedoni néppel együtt elfogulva; ugy Schmieder urban Arriánnak épen szakasztott ilyen

elfogultságú hasonmását látjuk. Ezt nekünk nemcsak szabad nyilván kimondanunk, de csak e nyilvános vallás és megismerés mellett lehetünk igazságosak s mint e hajdani scythák maradéki a német irodalom egy másik ragyogó diszéhez, a nagy, a nemes, a szép lelkű, roppant tudományosságú Heeren halhatatlan emlékéhez elég hálásak, kit hazafitársai saját német Polybiusokként tisztelnek. Mily joggal? azt mi bizonyíthatjuk leginkább, mert Heeren az, a kit, mind maga Plutarchus, mind ennek macedoni Sándora és az ezzel egyidőbeli scythák jellemzése irányában magával ugyanazon egynek s szorosán következetesnek látjuk. Ő az, ki épen azáltal különbözteti magát Schmiedertől s az ehhez szító más német s néhány magyar írótól is, hogy jelesül : a régiség államai történetéről irt remek munkája IV. szakaszát ezekkel a mi általunk eléggé nem ismételtető, épen oly nagy mint igaz szavakkal fejezi be : „Sándor ritka nagy eszének felsőbbbsége talán semmiben sem mutatkozik annyira, mint abban, hogy saját nemzete önző előnyi elfogultságán túl s magasabban jár, mint a lová, épen ezért, a macedonok őt követni képesek legyenek. Pedig e sajátját, ítéljen bárki egyébiránt annak jelleméről, mikép neki tetszik, attól egy általában nem lehet megtagadni.“ Így itél macedoni Nagy Sándorról a nemes, a szép lelkű Heeren, s annak valódi nagyságát azon nemes és szilárd méltányosságából is következteti, melylyel az a véle kibékült scythák iránt, ezen kibékülés első pillanatától fogva, mig élt, mindenkor viseltetett.

Mindemellett is azonban, Schmieder urnak Arrianus munkája saját külön kiadatásáért szerintem épen annyi, sőt bizonyos tekintetben még több köszönettel tartozunk, mint a mennyit Q. Curtius iránt szerzett hasonló érdeméért már enebb szavaztunk néki. S én ugyan annyira becsülöm a görög és latin classicus irodalomnak e tőle vett nyereségét, hogy midőn nem ok nélkül sajnálva tapasztalom annak saját munkáiban, miképen ő sem Herodotnak, sem Q. Curtiusnak,

sem Pliniusnak azon őszinte dicséreteikben, melyeket én a parthus hun-magyar scythákról irt értekezéseim sorában minden nagyítás nélkül úgy, mint e jeles nagy férfiak által adattak, szórló szóra felhoztam, nem csak nem osztózik, hanem még a macedoni Sándornál megjelent scytha követeket is mint durva s minden miveltséget nélkülöző buta embereket rajzolja, még azon beszédjök után is, melynek végén ők az e jelenet után következett indiai szövetséges hadjárat eredményét a szittyá nemzetségek részéről előre mint bizonyosat vigan jövendölték; mind ezeket én Schmieder urnak imént érintett érdemeiért általunk kész örömet is elengedhetőknek valloim. Vannak t. i. honi iróink közt is, kik épen őt követve, azt hirdetik, hogy macedoni Sándor a scythákat maga alá igazva tartotta. Ez iránt a képen vagyok meggyőződve, hogy valamint scytha elődeink hire neve, úgy a történeti igaz iránti legszentebb kötelességünk is azt hozza magával, hogy pusztá szóváltások helyett, magának macedoni Nagy Sándornak személyes eszmejárásával kell igyekeznünk megismerkedni. Ezt pedig ő abban a beszédében fejt ki legvilágosabban, melyet mind Schmieder ur a maga Arrianusának, mind pedig a tudós Dubner ur a párisi Arrianusnak ugyanazon V. k. 25—26 fejezetében, még pedig ez utóbbi latin fordításban is ad elő, mint a hazamenet vágyától egészen elfogult macedoni hadaihoz tartottat: „At si nunc revertamur — mondja ő — multae quidem ultra Hiphasim ad Orientalem usque Oceanum bellicosae gentes relinquuntur, multae etiam septemtrionem versus ad mare usque Hyrcanium. Scythicae quoque gentes non procul ab his remotae sunt. Quare timendum nobis est: ne retrocedentibus nobis, ea etiam, quae nunc tenemus nondum satis stabilita, ab iis, qui nondum subacti sunt, ad defectionem incitentur. Tum vero omnes acti labores nobis perierint, aut certe novi labores novaque pericula adeunda erunt.“

Plutarchus Heerennek nagy Plutarchusa, s az ezekkel megegyező régi, s későbbi remek irók macedoni Nagy Sán-

dorának e világos szavai után, melyek nemcsak macedon Sándornak ezek által szerkesztett, vagy mint legtökéletesebbnek magasztalt biographiájának megfelelnek, hanem, a mi különösen meglepő, épen Arrianus által vannak ugyanennyi szavakkal a feledékenységtől megmentve; mi Plutarchus macedoni Sándoráról, s az ezzel egyidőbeli scythákról bátran mint teljes bizonyosat állíthatjuk, hogy macedoni Sándor ugyan, ki Plutarchusnál személyes legönkéntesb, legnemesb lekötélésével tette az ezután közte és a scythák közt Oxyartesnek, az ezek legkedvesb népembereknek közbenjárása által alakult szerződésbeli viszonynak mindkét részről szerencsés kezdetét, ezeket a szó közön-séges értelmében „maga alá igazottaknak“ nem csak nem tartotta, de nem is nevezte.

~~~~~\*~~~~~



10/514







This book should be returned to  
the Library on or before the last date  
stamped below.

A fine is incurred by retaining it  
beyond the specified time.

Please return promptly.







